

3. IN EEN TIJD VAN GROTE SPANNINGEN

1788 - 1813

De jaren, volgende op het overlijden van Steven Hoogendijk, hebben voor het Bataafsch Genootschap druk werk gebracht.

Gedeeltelijk had de Stichter het werk reeds omschreven in zijn laatste testament, gedateerd 29 december 1785. Blijkens deze acte had hij een verzameling natuurkundige instrumenten aangekocht met de bedoeling, dat „beminnaeren van de proefondervindelijke wijsbegeerte” daarmede in de lokalen van het Genootschap zouden experimenteren onder leiding van een kundig persoon en dat deze deskundige ook openbare lessen zou geven. Verder had Steven Hoogendijk verlangd, dat het stoomgemaal van Boulton & Watt, voor welks oprichting door hem in 1784 reeds schikkingen waren getroffen, door de Directeuren volledig beproefd zou worden. Hetgeen niet onomwonden in het testament staat, doch wel achter de regels kan worden gelezen, is de opdracht aan Directeuren, het importeren der stoommachines op een commercieel verantwoorde wijze ter hand te nemen, nadat de openbare mening voor de stoombemaling gewonnen zou zijn. In 1785 hadden zij aan de Staten van Holland en Westfriesland octrooi gevraagd op de vindingen van James Watt, hetgeen voor hem zelf, als zijnde geen ingezetene van ons land, nogal bezwaarlijk was. Op 12 januari 1786 werd het octrooi voor vijftien jaar verleend.¹ In dit verband is de voorlaatste paragraaf van het door Steven Hoogendijk goedgekeurde Plan met de Grondwetten opmerkelijk. Hij handelt over de geldmiddelen en luidt:

„Behalven het Fonds, door den Stichter vastgesteld, zal het Genootschap profiteeren van het Octroi der Werktuigen en Uitvindingen, welke door de Uitvinderen aan het zelve afgestaan worden”.

De hiervoor genoemde collectie instrumenten werd in 1786 aan het Genootschap geschonken. In augustus van dat jaar verzochten Directeuren aan het Stadsbestuur, uitbreiding te geven aan de localiteiten, die in 1770 beschikbaar waren gesteld. De goede verstandhouding met de Stad was blijkbaar hersteld, want op 9 oktober volgde een gunstig antwoord, zodat de nieuw verworven instrumenten op een gepaste wijze opgesteld konden worden. Ter zelfder tijd lieten de Direc-

teuren hun gedachten gaan over het organiseren van cursussen. Het was de wens van Steven Hoogendijk, dat deze voor een ieder toegankelijk zouden zijn zonder betaling, doch Directeuren wisten natuurlijk heel goed, dat zulks een overtreding zou betekenen van het verbod, hetwelk de Staten van Holland en Westfriesland in 1770 aan hun octrooi hadden verbonden. Teneinde zoveel mogelijk aan Steven Hoogendijk's verlangen te voldoen zonder aanstoot te geven in regeringskringen te 's-Gravenhage, hebben de Directeuren een „Physisch Geselschap” opgericht, welke vereniging het karakter droeg van een besloten kring. Door de cursussen alleen toegankelijk te stellen voor de Voorstanders en Leden van het Bataafsch Genootschap en voor de Leden van de genoemde vereniging, hebben de Directeuren het verbod van de Staten formeel geëerbiedigd. Het lijdt geen twijfel, dat het Rotterdamse Stadsbestuur van het één en ander op de hoogte was; reeds op 17 februari 1787 waren de Maecenaten uitgenodigd, de toekomstige cursussen met hun tegenwoordigheid te vereren. De eerste reeks van lezingen – tien in getal – werd gehouden in de beginmaanden van 1788. Als Lector trad op de Directeur Bicker en zijn onderwerp was de stoombemaling.

Na verloop van tijd werd de jeugdige arts W. H. Rouppe als Lector aangesteld. Het is bekend, dat hij privé-cursussen gaf over de scheikunde. Ongetwijfeld had hij nog meer pijlen op zijn boog, doch welke onderwerpen door hem voor het Bataafsch Genootschap werden behandeld, laat zich slechts gissen.

Na het overlijden van Steven Hoogendijk, op 3 juli 1788, nam de inventaris der localen aanzienlijk toe in betekenis. Hij had namelijk het Genootschap bedacht met het geschilderde portret van zijn grootvader Steven Thracy en met twee olieverf-portretten van hem zelf. Voorts kwam het Genootschap in het bezit van zijn boeken, prenten, kaarten en globes, van de grote staande klok, waarop tientallen jaren lang de stadsuurwerken waren gelijkgezet, van zijn barometers, thermometers en andere dergelijke kostbaarheden, terwijl Directeuren beslag mochten leggen op al die gereedschappen uit zijn zaak, die naar hun mening nuttig konden zijn voor het Genootschap. Hetgeen niet van hun gading was, verviel aan Dirk Schilffgaerde, een horlogemaker, die tijdens de laatste levensjaren van Steven Hoogendijk de zaak gedreven had.

Omstreeks 1790 was het aan de Handelingen van het Bataafsch Genootschap goed te merken, dat het de beschikking had over ruime geldmiddelen. In genoemd jaar waren plannen uitgewerkt voor het inrichten van nieuwe natuurkundige kabinetten en het aanleggen van een grote wetenschappelijke bibliotheek. De plannen werden ontvouwd aan het Stadsbestuur en zij vonden zo veel bijval, dat naar

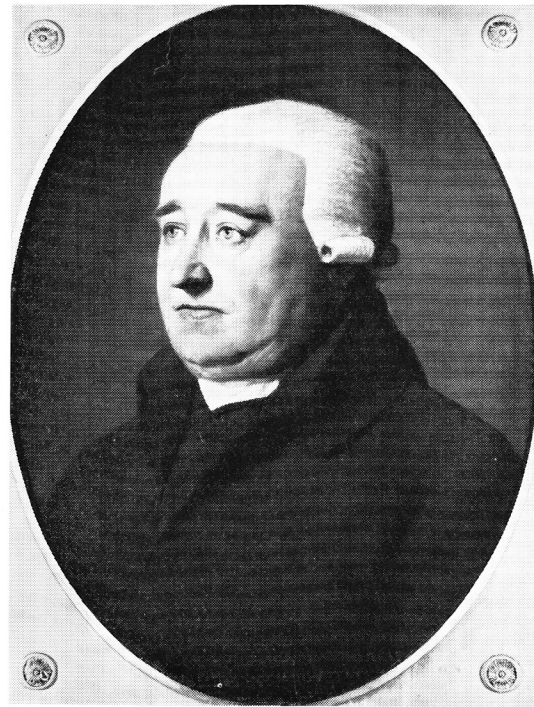
aanleiding van een desbetreffend verzoekschrift, gedateerd 14 juni 1790, op 21 juni reeds werd besloten „om ten behoeve van het Bataafsch Genootschap en ten gebruike van het zelve, aan de supplianten tot het ten hunnen kosten formeren van een bibliotheekzaal boven de Beurs te vergunnen de ledige ruimte thans gebruikt wordende tot een schermzaal en zoo veel verder op, dat die ruimte besla de lengte van zes schuiframen”. Bij nader inzien bleek deze ruimte, zich uitstreckende over ongeveer 20 meter aan de zuidzijde van het Beursgebouw, niet voldoende mogelijkheden voor de toekomst te bieden, zodat Directeuren in 1791 uitbreiding verzochten over een afstand van nogmaals drie schuiframen. Ook dit verzoek werd ingewilligd, waardoor de bibliotheekzaal ten slotte een dertig meter lang werd.

Het verdient vermelding, dat Paulus Boogaert, de eerste Praeses Magnificus, in 1789 kwam te overlijden. Hij werd opgevolgd door Burgemeester J. Bichon. In 1787 of 1788 had Lambertus Bicker zich losgemaakt van het Secretariaat, waarschijnlijk wegens tijdgebrek. Zijn werk op medisch gebied had namelijk een sterke uitbreiding ondergaan, doordat hij in 1786 was benoemd tot Stads-doctor en in het volgend jaar tot professor-honorair in de medicijnen en de physica. Hij bleef echter Directeur, ook nadat hij in 1794 Rotterdam metterwoon verlaten had, en hij heeft zich voor het Genootschap tot kort voor zijn overlijden bijzonder verdienstelijk gemaakt ter zake van de Verhandelingen. Zijn eigen bijdragen tot het seriewerk beslaan ongeveer 900 bladzijden druks, waar dan nog tientallen bladzijden met illustraties bijkomen.

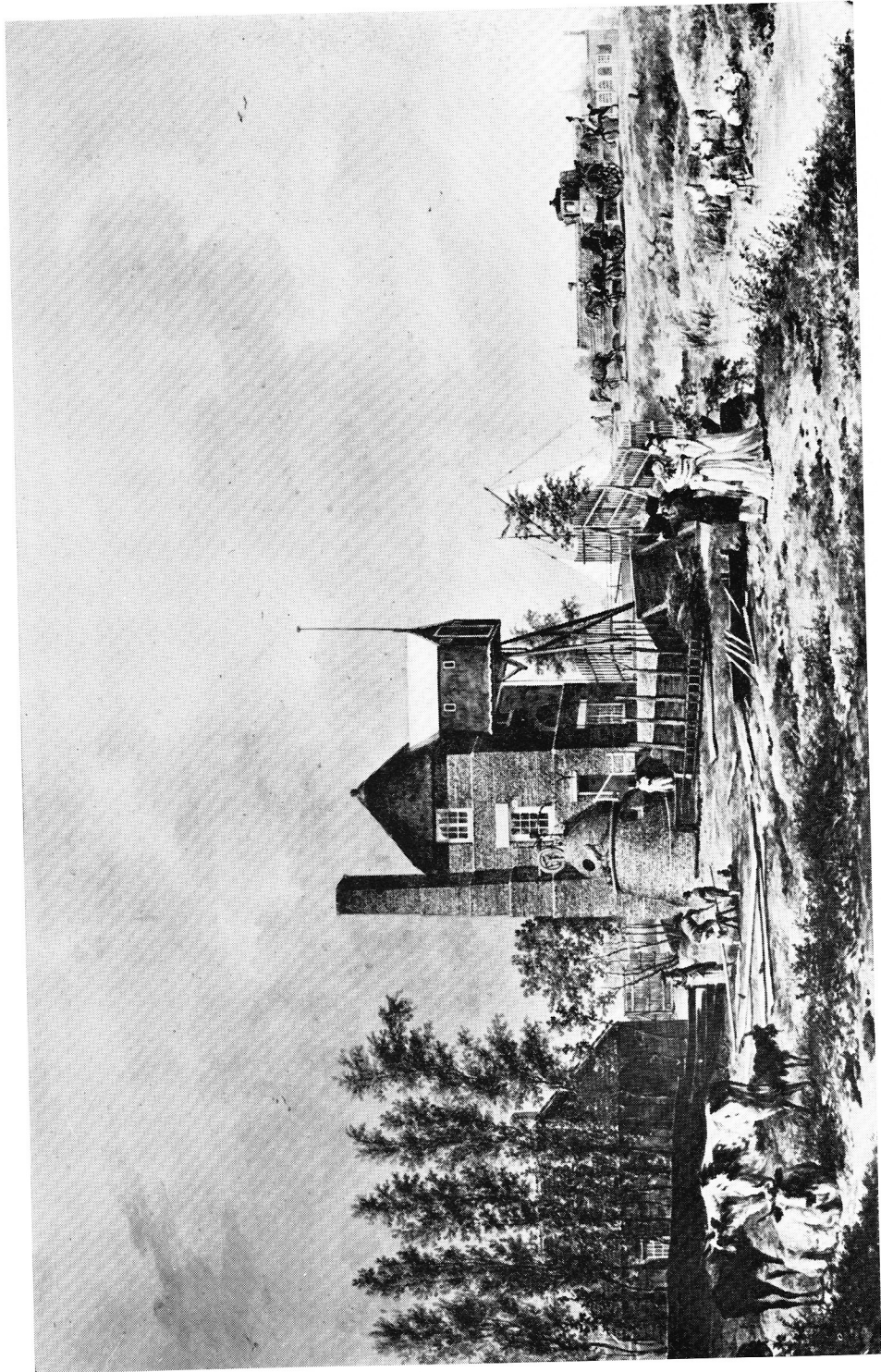
De bemoeiingen van het Bataafsch Genootschap met de stoombemaling hebben het in den lande grote vermaardheid geschonken. De stoommachine van Boulton & Watt, welke op kosten van Steven Hoogendijk nog tijdens zijn leven was opgesteld aan de Schie ten noordwesten van de Delftse Poort, werkte geheel naar wens. Directeuren konden dus met een onbezwaard gemoed voldoen aan de opdracht, het werktuig volledig te beproeven. De eerste officiële beproeving geschiedde op 14 en 15 april 1789 ten overstaan van erkende deskundigen en deze aarzelden niet, gunstige rapporten uit te brengen. Vervolgens werd de machine in werking getoond aan talrijke autoriteiten, zoals de Burgemeesters van Rotterdam en het College van Dijkgraaf en Hoogheemraden van Schieland. Het hoogtepunt der officiële belangstelling was het bezoek, hetwelk Prins Willem V op 20 oktober 1790 aan het stoomgemaal bracht. De Prins was vergezeld door zijn familie en door een klein gevolg, waar L.P. van de Spiegel, de Raadpensionaris der



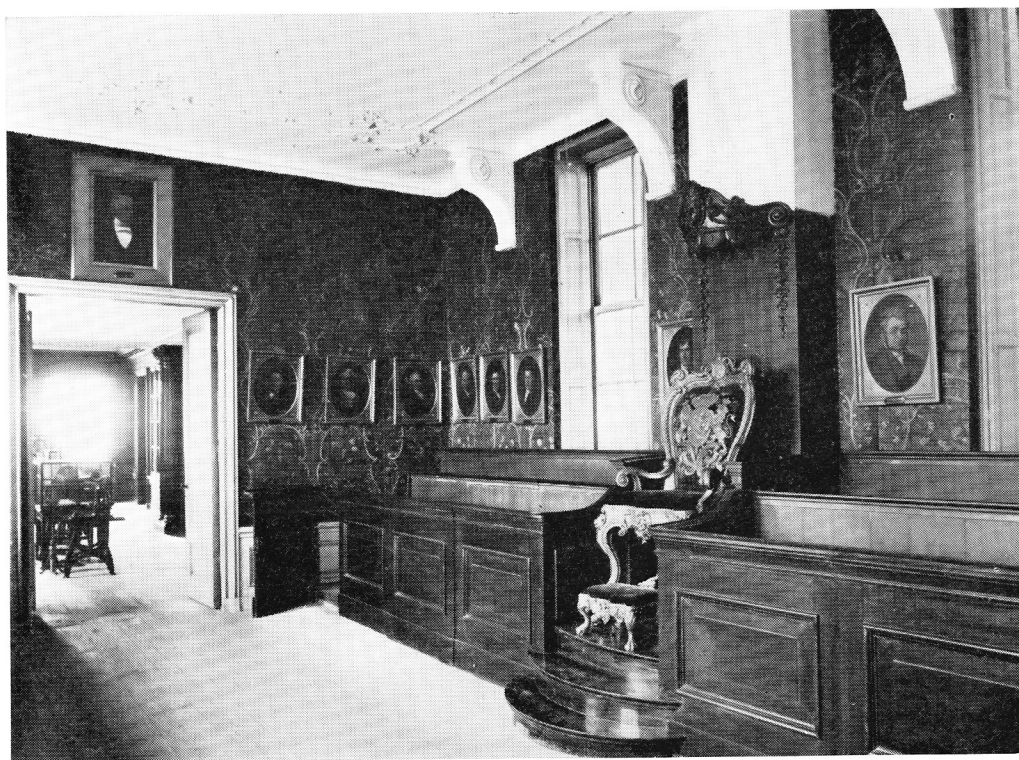
Jan Daniel Huichelbos van Liender (1732-1809), koopman te Rotterdam, die de belangen van Steven Hoogendijk en van het Bataafsch Genootschap behartigde in Engeland en in Frankrijk, en van James Watt in Nederland. Reproductie van een schilderij anno 1794 door Taco Scheltema, behoord hebbende tot de collecties van het Bataafsch Genootschap. Fotografisch negatief bij het Iconografisch Bureau te 's-Gravenhage.



Paulus Hartog (1735-1825), rechtskundige te Rotterdam, die de belangen van Steven Hoogendijk en van het Bataafsch Genootschap in Nederland behartigde. Reproductie van een schilderij anno 1794 door Taco Scheltema, behoord hebbende tot de collecties van het Bataafsch Genootschap. Fotografisch negatief bij het Iconografisch Bureau te 's-Gravenhage.



Bezoek van Prins Willem V met gevolg aan het stoomgemaal ten noordwesten van Rotterdam aan de Schie, 20 oktober 1790. Reproductie van een aquarel door Dirk Langendijk, behoord hebbende tot de collecties van het Bataafsch Genootschap.



De troonzetel van Prins Willem V, vervaardigd ter gelegenheid van zijn bezoek aan het stoomgemaal ten noordwesten van Rotterdam, vervolgens overgebracht naar de grote vergaderzaal van het Genootschap in het Beursgebouw. Reproductie van een fotografie in het Gemeente-archief te Rotterdam.



Tableau met een lofdicht op Steven Hoogendijk, gehangen hebbende in een vertrek van het Bataafsch Genootschap.



De emblemen van het Bataafsch Genootschap, uitgevoerd in stucwerk aan een schoorsteenmantel. Vergelijk de afbeelding van blz. 79.

Staten Generaal, zich bij aangesloten had. Het was stellig een gelukkige omstandigheid, dat het Genootschap zich betrekkelijk grote uitgaven kon veroorloven. Teneinde het gezelschap uit 's-Gravenhage naar den eis te kunnen ontvangen, moest een houten werkloods, staande nabij het gemaal, inderhaast tot ontvangstsalon worden ingericht. Speciaal voor dat doel liet het Genootschap een meubilair vervaardigen, waar Burgemeester Bichon voor eigen rekening een troonzetel aan toevoegde. Later is het meubilair overgebracht naar de lokalen boven de Beurs. Aangezien het land volop in politieke gisting verkeerde, moesten bijzondere maatregelen worden getroffen voor de veiligheid van de hoge bezoekers. Het evenement is in beeld gebracht door Dirk Langendijk; zijn desbetreffende aquarel heeft tot 1940 deel uitgemaakt van de verzamelingen van het Genootschap.

Nadat de Directeuren naar hun gevoelens voldoende hadden gedaan voor het opwekken der belangstelling in de stoombemaling, poogden zij, hun octrooi op de vindingen van James Watt te exploiteren. Het resultaat bleef echter ver beneden de verwachtingen. Om mede te beginnen probeerden zij, het reeds bestaande stoomgemaal aan de Schie, waardoor de polders Blijdorp en Cool konden worden bemalen, aan deze polders van de hand te doen. De polderbesturen bleken daar evenwel niets voor te gevoelen, ofschoon zij moesten erkennen, dat het gemaal onder hachelijke omstandigheden van veel hemelwater en weinig wind, toen de windmolens geheel en al hadden gefaald, aan de polders uitstekende diensten had bewezen. Bij hogere Bestuurscolleges boekten de Directeuren meer succes. In 1791 werd de stoommachine met toebehoren verkocht aan de landelijke regering, hetgeen verband hield met plannen voor het droogleggen van de Nieuwkoopse Poel. Omstreeks 1790 werd het ontwerp tot droogmaling van een andere plas, de Meydrechtse Poel in de Provincie Utrecht, tot in bijzonderheden uitgewerkt. Door bemiddeling van het Bataafsch Genootschap betrok men in 1793 van de firma Boulton & Watt de machinerie voor een groot stoomgemaal, waar de nieuwste vindingen aan waren toegepast. Ook ditmaal was de Rotterdamse architect Dirk Smits belast met de directie over de bouwkundige en waterbouwkundige werken, waar hij veel eer aan behaald heeft. Begin 1794 werd het gemaal in bedrijf gesteld. Het voldeed in alle opzichten aan de verwachtingen, zodat men er op rekende, de droogmakerij met enige jaren voltooid te zien. Ongelukkigerwijze veroorzaakte de verlaging van het waterpeil een sterke kwel, waar de bemaling niet op berekend was. Het gevolg is geweest, dat de gronden zo hier en daar wel zichtbaar werden, doch dat het er ver vandaan bleef, deze te kunnen verkavelen en ontginnen. Aangezien van de drooglegging der Nieuwkoopse Poel, wegens de ongunstige economische situatie van ons land, moest worden afgezien,

heeft men overwogen, de daarvoor bestemde Blijdorpse stoommachine eveneens nabij Meydrecht op te stellen en aldus de bemaling te versterken. Inderdaad is genoemde machine gedemonteerd, doch van opbouw in de Meydrechtse Droogmakerij is nimmer iets gekomen. Het grote stoomgemaal anno 1793 heeft men jarenlang goed onderhouden. Vast staat, dat het in 1811 nog bedrijfsvaardig was, doch het is onbekend, waar het sindsdien is gebleven².

Uit het voorgaande blijkt, dat de Directeuren van het Bataafsch Genootschap zo nauwgezet mogelijk hebben voldaan aan de opdrachten, die Steven Hoogendijk hun gegeven had. Daarnevens brachten zij hun eigen plannen voor het inrichten van natuurkundige kabinetten en het aanleggen van een bibliotheek op een royale wijze ten uitvoer. Nadat de door de Stad toegekende ruimte aan de zuidzijde van het Beursgebouw voor hen was opengesteld, constateerden zij ernstige ouderdomsgebreken aan de negen schuiframen van de toekomstige bibliotheekzaal. Daarom wendden zij zich op 23 januari 1792 tot de Vroedschap met een verzoekschrift betreffende de ramen, waarin zij naar voren brachten:

„... dat het repareren derzelve weinig minder zoude kosten dan eene geheele vernieuwing, terwijl de glazen in het algemeen ook zoo verweerd waren dat het der moeite niet waardig was die in nieuwe ramen te verplaatsen. Dat zij zich dus in de noodzakelijkheid ziende om de voorz. negen ramen, zoowel ten aanzien van het hout als het glas te vernieuwen, de overige ramen rondsomme de Beurs mede hadde doen examineeren en bevonden dat alle in niet beter staat waren dan de meergemelde negen ramen. Dat deze staat der ramen in het algemeen de supplianten in het denkbeeld had gebracht, dat eene geheele vernieuwing derzelve weinig meerder zoude kosten dan eene zware reparatie, dat deze vernieuwing bovendien een merkelijke cieraad voor de Beurs en de Stadt zoude kunnen uitleveren, indien men in stede van kleine, groote ruiten van 20 duim hoog en 17 duim breed in de ramen plaatste en die ramen voorzag met buiten zonneblinden.

Dat de supplianten zich geïnformeerd hebbende hoeveel deze vernieuwing ten naasten bij zoude komen te staan, indien men ruiten zooals boven gemeld is gebruikte en de ramen liet maken van twee duims wagenshot, zij zich vleiden, dat zij de vernieuwing van al de ramen rondsom de Beurs aan de buitenzijde met de daarbij behorende zonneblinden geheel voor hunne rekening zouden kunnen nemen onder de twee volgende bepalingen.

10. Dat van stadswege, aan de supplianten in eens af, tot gedeeltelijke goedmaking der kosten werd betaald f 600,—.

20. dat ten kosten van de stad werden geverwd de zonnenblinden gelijk ook

alle de kozijnen en ramen aan de buitenzijde, neemende het genootschap voor hare rekening het verwen der kozijnen en ramen aan de binnenzijde, zooverre de aan haar toegestane ruimte op de Beurs strekte.”

Op 13 februari werden de voorstellen door de Vroedschap aanvaard, waarbij echter werd vastgesteld, dat Directeuren twee dagen voordien hadden verklaard, van het maken der zonneblinden voorlopig te willen afzien. Het schijnt, dat de blinden nimmer zijn aangebracht. De uitvoering der eikenhouten raamkozijnen geschiedde op een dusdanig onbekrompen wijze, dat zij in 1940 nog in uitstekende conditie verkeerden. De Praeses Magnificus, Administrateurs en Directeuren hebben moeite noch kosten gespaard om het interieur der lokalen een rijk en deftig karakter te verlenen. De wanden der bibliotheekzaal, bij voorbeeld, werden bezet met mahoniehouten boekenkasten, welke kasten in den loop der tijden gevuld raakten met een kostbare boeken-verzameling. Op een piëdestal plaatste men in de zaal een buste van Steven Hoogendijk. Reeds in 1788 beschikte het Genootschap over zulk een afbeelding van zijn Stichter, gemodelleerd in gips door een artist, wiens naam niet bewaard is gebleven. In de Directeuren-vergadering van 24 januari 1789 bracht de Heer Huichelbos van Liender de verheugende tijding, dat de wereldberoemde beeldhouwer Jean-Antoine Houdon bereid was, bedoelde buste in marmer na te maken. Door bemiddeling van de firma Pagenneville & fils te Rouen werd zij bezorgd aan Houdon's atelier te Parijs en op 4 oktober schreef de Franse meester naar Rotterdam, dat het marmeren werkstuk voltooid was en kon worden afgehaald. Hij verbond aan deze mededeling het verzoek, hem dan meteen zijn honorarium, groot 100 louis, te laten uitbetalen. Aan de marmeren buste was dus gewerkt, terwijl te Parijs de grote opstand tegen het ancien régime losbarstte. Tijdens de Gecombineerde Vergadering van Praeses Magnificus, Administrateurs en Directeuren van 14 januari 1790 werd de aanwinst bewonderd. Er mag wel worden aangenomen, dat de gelijkenis bevredigend was, ofschoon niet meer kan worden nagegaan, in hoeverre Houdon het voorbeeld van gips nauwkeurig heeft nagevolgd. Het is wel zeer waarschijnlijk, dat hij in de imitatie iets van zijn eigen persoonlijkheid heeft gelegd; zij werd evenwel niet tot zijn meesterwerken gerekend³.

Voor zover thans nog kan worden beoordeeld, beantwoordden de lokalen van het Genootschap aan de bedoelingen: zij vormden het trefpunt van diegenen te Rotterdam, die belangstelling hadden voor de natuurwetenschappen. Op 5 september 1793, bij voorbeeld, had zich in de lokalen een aantal personen verenigd, teneinde van daar uit een totale zonsverduistering te observeren. De waarneming slaagde bijzonder goed, hetgeen voor de Heren J. Florijn en W. H. Rouppe aan-

leding is geweest, in Deel xi der Verhandelingen een uitvoerig verslag dienaangaande wereldkundig te maken. In 1800 publiceerde het Genootschap de uitkomsten van metingen, in één der natuurkundige kabinetten gedaan door Lambertus Bicker met assistentie van Lector Rouppe, over het verband tussen dampspanning en temperatuur van verzadigde stoom.

Met zijn publicaties heeft het Genootschap indertijd veel eer ingelegd. Thans, een kleine 200 jaar later, is het doorzien der Verhandelingen geen opwekkende bezigheid; zij tonen maar al te duidelijk, dat de vraag, op welke wijze de natuurwetenschappen kunnen worden vooruitgebracht, door de kenspreuk *Certos feret Experientia Fructus* wel erg simplistisch wordt beantwoord. Een treffend voorbeeld van ontwijfelbaar juiste waarneming, welke als poging tot het verwerven van nieuwe wetenschap geheel onvruchtbaar is gebleven, levert een opstel over de verrotting van plantaardige en dierlijke stoffen. Het was in antwoord op Prijsvraag no. 46 aan het Genootschap aangeboden door A. van Stipriaan Luiscius te Delft, die in 1796 de gouden ere-penning in ontvangst kon nemen. De schrijver had, onder andere, waarnemingen gedaan aan niet-bevruchte kippeëieren en geconstateerd, dat deze, op een koele plaats bewaard, maandenlang goed bleven, mits de schaal geheel gaaf was. Zodra echter de schaal beschadigd werd, ging het inwendige tot bederf over. Hij heeft hieraan de gevolgtrekking verbonden, dat de oorzaak van het bederf in de lucht schuilt. Misschien zou hij vóór 1800 reeds een grote ontdekking hebben gedaan, wanneer hij inspiratie had gezocht in de geschriften van Antoni van Leeuwenhoek en, evenals deze zijn stadgenoot, vaardig was geweest in het hanteren van het microscoop. De Heer van Stipriaan Luiscius dacht en handelde evenwel als een scheikundige: hij meende, de oorzaak van het bederf te moeten zoeken in chemische inwerking van de atmosfeer, waarmede hij evenwel, volgens de thans algemeen gangbare opvatting, op een dwaalspoor was. Terloops zij opgemerkt, dat nog ruim een halve eeuw moest verstrijken, eer de hedendaagse opvatting ten aanzien van dit soort bederf tot de wetenschappelijke wereld begon door te dringen.

Het spreekt vanzelf, dat de oude publicaties van het Genootschap thans nog slechts geschiedkundige waarde bezitten. Vermeldenswaardig is, dat zij zo hier en daar voortreffelijke geschiedschrijving bevatten. Dit geldt bij voorbeeld voor Deel x, gedateerd 1796, hetwelk een Memorie bevat over de rivier het Haringvliet en de reede van Hellevoetsluis. De Memorie was in 1791 bij het Genootschap ingediend door een artillericofficier, Jan Blanken Janszoon genaamd, in antwoord op Prijsvraag 40. Ofschoon men moest erkennen, dat zij grote kwaliteiten bezat, werd zij geen bekroning waardig gekeurd. De auteur heeft met bekwamen

spoed een vervolg op zijn Memorie geschreven en in 1792 werd hem de gouden ere-penning toegekend als blijk van waardering voor zijn beide pennevruchten. Deze hadden gecirculeerd bij deskundigen op waterstaatsgebied. Hun bedenkingen werden samengevat door Lambertus Bicker en mede in Deel x afgedrukt. Aan de samenvatting is toegevoegd het afschrift van een document, hetwelk in 1796 nog slechts historische betekenis had. In 1667 was voor een notaris te Delft een toen reeds 87-jarige gewezen „duinmeijer” verschenen, die verklaringen had afgelegd over hetgeen hij in zijn jeugd had gezien na het wegspoelen der duinen aan de noord-oostzijde van het eiland Goeree. Naar hij zich herinnerde hadden de gorzen, die door het wegspoelen waren bloot gekomen, duidelijk een verkaveling te zien gegeven, terwijl het tracé van een weg, gericht naar het dorp Oostvoorne, eveneens goed te onderkennen zou zijn geweest.

Geschiedkundig van inslag ook is een lijvig boekwerk over de stoombemaling, door Lambertus Bicker samengesteld en in 1800, een jaar voor zijn overlijden, van de drukpers gekomen. Het werk opent met een hoofdstuk, getiteld „Historie der Stoommachines”, welk hoofdstuk berust op aantekeningen van J. D. Huichelbos van Liender en op brieven van prof. T. F. Rossijn. Verder zijn afgedrukt: de tekst der tien lezingen, die de Heer Bicker in het begin van 1788 in de lokalen van het Genootschap had gehouden, het Verslag van zijn metingen over de dampspanning van verzadigde stoom, rapporten omtrent beproevingen der beide door Steven Hoogendijk bekostigde stoomgemalen nabij Rotterdam en enige andere geschriften. Wanneer het Genootschap met deze uitgave beoogde, hernieuwde belangstelling voor de stoombemaling van polders en boezems te wekken, heeft het zijn doel niet geheel gemist. Kort na 1800 werd een klein stoomgemaal gesticht nabij Ouderkerk a/d IJssel, ten behoeve ener vervening in de Krimpenerwaard. De directeur der vervening, Ary Blanken Janszoon, heeft in het seriewerk van het Genootschap in 1806 verslag uitgebracht over beproevingen van de machine. Ofschoon de uitkomsten bevredigend waren, is het gemaal reeds in 1813 voorgoed stilgezet.

Voor een ontplooiing van het stoomwezen waren de economische omstandigheden van ons land al te ongunstig geworden. De politieke omstandigheden werkten eveneens tegen. De stoommachines van Boulton & Watt, welker toepassing het Genootschap trachtte te bevorderen, waren berekend op het stoken van Engelse steenkool en de internationale toestand was er niet naar, dat de aanvoer van deze brandstof verzekerd was. In zijn geschrift over de „Historie der Stoommachines” beklagt de Heer Bicker zich bitter over de boeren-bevolking, die – als zijnde uitgesproken Prinsgezind – bij voorbaat afwijzend had gestaan tegen-

over alle voorstellen der Patriottische Heren Directeuren van het Bataafsch Genootschap. De mislukking der pogingen, het stoomgemaal aan de Schie even buiten Rotterdam aan de polders Blijdorp en Cool over te doen, wordt door hem geheel en al aan de politieke gezindheid ten plattenlande toegeschreven. „Het is een keezen ding”, aldus zou men openlijk hebben gezegd, „en dat moeten wij niet hebben”.

Ook op andere manieren werd het Genootschap in zijn werkzaamheden belemmerd door de verwarde politieke situaties van omstreeks 1800. In 1790 en 1791 was de toestand reeds zeer gespannen, zodat men het niet heeft aangedurfd, de Voorstanders en de Leden in Algemene Vergadering bijeen te roepen. Deze Vergadering werd opnieuw uitgeschreven in 1792, 1793 en 1794, doch vervolgens is zij ruim vijftig jaar achterwege gebleven. De aangelegenheden, die Steven Hoogendijk aan haar had gedelegeerd, zoals het uitschrijven van prijsvragen, werden intussen afgehandeld door de Gecombineerde Vergadering van Praeses Magnificus, Administrateurs en Directeuren. Teneinde echter de bepalingen van Plan en Grondwetten zoveel mogelijk te eerbiedigen, werden de te Rotterdam wonende Leden uitgenodigd, zulk een vergadering bij te wonen.

Een keerpunt der Vaderlandse geschiedenis was de proclamatie, in 1795, van de Bataafse vrijheid. Deze gaf ook te Rotterdam aanleiding tot troebelen, waar de Administrateurs en de Directeuren, naar het schijnt, aanleiding in hebben gevonden tot het instellen ener voortdurende bewaking van de lokalen. Reeds tijdens het leven van Steven Hoogendijk had men zich de medewerking verzekerd van een bediende, genaamd Jacob van Os. Hij werd in 1796 bevorderd tot Custos en bewoonde appartementen in het Beursgebouw, vlak bij de lokalen van het Genootschap. Wanneer hij deze woning had betrokken, is moeilijk meer na te gaan; wel is het bekend, dat zij tot 1925 bij de opeenvolgende Custodes in gebruik is gebleven. Kort nadat de Bataafse Republiek geconstitueerd was, werd het Genootschap, evenals andere gefortuneerde personen en instellingen, gedwongen in een overheidslening deel te nemen. Dit betekende de eerste aantasting van het kapitaal; zij zou door verschillende andere aanslagen worden gevolgd.

Zolang Nederland nog een schijn van onafhankelijkheid bewaarde, heeft het Genootschap zijn werkzaamheden vrijwel in overeenstemming met de voorschriften kunnen voortzetten. De omstandigheden werden echter veel moeilijker, nadat ons land openlijk onder Frans bestuur was gesteld. In juni 1806 werd een broer van Napoléon tot Koning van Holland uitgeroepen en zijn komst heeft ook bij de geleerde genootschappen hier te lande onrust veroorzaakt. Lodewijk Napoléon, zoals de jonge koning na zijn troonsbestijging werd genoemd, kwam naar Ne-

derland met revolutionaire plannen op allerlei gebied. Onder andere meende hij, de wijze van beoefening der wetenschappen grondig te moeten hervormen en het schijnt, dat hij aanvankelijk nog een taak had toegedacht aan de reeds bestaande wetenschappelijke instellingen⁴. In juli 1806 werden deze instellingen iets van zijn plannen gewaar. Om mede te beginnen moesten zij hem nauwkeurige feitelijke gegevens verschaffen. Een vermeldenswaardig gevolg hiervan is geweest, dat in het Koninklijk Huisarchief te 's-Gravenhage nog steeds een ledenlijst anno 1806 van het Bataafsch Genootschap wordt bewaard, waarin de toenmalige Voorstanders en Leden niet alleen vermeld staan, doch waarin ook de aard van hun beroeps-bezigheden is omschreven. Uit het document blijkt, dat de Leden-Directeur, de Leden-Consultant en de gewone Leden gezamenlijk 73 in aantal waren, en dat dertig van deze Leden het beroep van arts uitoefenden. Negen van hen hadden hun werk op technisch gebied en er waren zes wis- en natuurkundigen bij. De overigen vormden een heterogeen gezelschap van kooplieden, militairen en anderen, die blijkbaar belangstelling hadden voor de proefondervindelijke natuurkennis. Van de 21 buitenlandse Leden zijn de Engelse werktuigbouwkundige James Watt en de Oostfrieze waterbouwkundige Reinhard Woltman vermeldenswaardig.

Evenmin als andere dergelijke instellingen in Nederland is het Bataafsch Genootschap er aan ontkomen, Lodewijk Napoléon het Protectoraat aan te bieden. Voorts heeft men zich te Rotterdam herinnerd, dat Paragraaf XIII van Plan en Grondwetten de mogelijkheid bood, „eenigen der eerste en aanzienlijkste Personen” in den lande als Lid-Honorair aan het Genootschap te verbinden en zonder dralen heeft men de Heren J.H. Mollerus en W.F. Roëll, de naaste medewerkers van Lodewijk Napoléon, tot erelid aangesteld. In 1807 volgde de benoeming van nogmaals vijf Leden-Honorair, allen behorende tot de raadslieden des Konings. De enige grote figuur in dit college was de destijds 72-jarige vlootvoogd J.H. van Kinsbergen. Het is duidelijk, dat het Bestuur van het Genootschap er naar streefde, de nieuwe machthebbers zoveel mogelijk te vriend te houden. Echter was alle opportunisme vreemd aan de benoeming tot Lid-Honorair, in 1808, van oud-Burgemeester J.M. Collot d'Escury. In 1802 was deze patriëer tot Praeses Magnificus van het Genootschap gekozen. Als Burgemeester van Rotterdam trok hij zich terug in 1806 en twee jaar nadien ook als Praeses Magnificus. Hij sloot zich aan bij diegenen, die in het geheim de terugkeer der Oranjes voorbereidden, waarvoor hij later beloond is met een baronnetitel.

Reeds spoedig had Lodewijk Napoléon zijn belangstelling voor de geleerde genootschappen van de 18e eeuw verloren. Op 4 mei 1808 riep hij een geheel

nieuwe wetenschappelijke instelling met zetel te Amsterdam in het leven, waarvoor het Institut de France te Parijs als voorbeeld diende. Bedoelde instelling heeft blijk gegeven van levensvatbaarheid: zij is tot op den huidige dag blijven voortbestaan, zij het onder wisselende benaming. Aanvankelijk heette zij het „Koninklijk Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en schoone Kunsten”, thans staat zij bekend als de „Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.”

Van 's lands regering, die tijdens de Franse overheersing te Amsterdam gevestigd was, schijnt het Bataafsch Genootschap na 1806 niet anders meer te hebben gemerkt dan aanslagen op het kapitaal. In 1810 werden de Nederlanden bij Frankrijk ingelijfd. De Stedehouder, C. F. Lebrun, komt in de annalen van het Genootschap niet voor, doch wel heeft men het raadzaam gevonden, wederom vier der collaborateurs van het Franse bewind met het Lidmaatschap-Honoraire te eren. Behalve het benoemen van ereleden omvatten de naar buiten blijvende activiteiten van het Genootschap: het uitschrijven van enige prijsvragen en het uitgeven, in afleveringen, van een nieuw deel der Verhandelingen. De eerste aflevering omvat het verslag der beproevingen van het stoomgemaal nabij Ouderkerk a/d IJssel, in het voorgaande reeds vermeld. De economische en politieke spanningen, die geleid hebben tot de ineenstorting van het eerste Franse Keizerrijk, maakten beoefening en verbreiding der wetenschappen practisch onmogelijk. Reeds in 1806 had het Bataafsch Genootschap de cursussen gestaakt. In 1813 kwam ook aan zijn andere werkzaamheden een einde.

NOTEN

1. G. Doorman. Octrooien voor uitvindingen in de Nederlanden in de 16e-18e eeuw. 's-Gravenhage 1940.
2. In dossier 510 van de Archieven der Inspecteurs van 's Lands Waterstaat (Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage) berust namelijk het rapport ener beproeving van het Meydrechtse stoomgemaal op 7 juni 1811. Uit het rapport blijkt, dat de ketels zowel met steenkool als met turf gestookt konden worden.
3. Deze bijzonderheden omtrent de buste van Steven Hoogendijk zijn ontleend aan het grote boekwerk over Houdon, hetwelk is samengesteld door Louis Réau en in 1964 te Parijs uitgegeven.
4. De bemoeiingen van Lodewijk Napoléon met de geleerde genootschappen in Nederland zijn uitvoerig behandeld in het Gedenkboek, hetwelk anno 1952 is uitgegeven door de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem.

4. EEN EEUW VAN VOORUITGANG

1813 - 1913

Na de ineenstorting van het eerste Franse Keizerrijk heeft het ongeveer 10 jaar geduurd, voordat het Bataafsch Genootschap zijn werk op bescheiden schaal hervatte.

Evenmin als andere gefortuneerde instellingen was het tijdens de Bataafse Republiek, de Franse overheersing en de beginjaren der regering van Willem de Eerste ontsnapt aan financiële aderlatingen. Omtrent zijn vermogens-positie zijn geen cijfers meer terug te vinden; het is echter niet onwaarschijnlijk, dat circa 70% van het kapitaal verloren was gegaan. In de moeilijke situatie vielen echter verschillende lichtpunten te onderkennen. De kostbare bibliotheek en de andere verzamelingen waren ongeschonden bewaard gebleven. Het Genootschap stond in ons land hoog in aanzien en ook bij het stedelijk bestuur en bij de burgerij van Rotterdam vond het veel waardering. De Gemeente is voortgegaan, aan het Genootschap gastvrijheid te verlenen in het Beursgebouw en vooraanstaande ingezetenen rekenden het tot een eer, in het College van Administrateurs of in dat van Directeuren zitting te hebben. Het lijdt geen twijfel, dat de Directeuren als geleerden over het algemeen boven de middelmaat uitstaken. Slechts enkelen evenwel hebben sporen van bijzondere wetenschappelijke activiteiten nagelaten.

In verband met het voorafgaande dient hier de Heer Pieter Curten genoemd te worden. Ofschoon hij in 1840 overleed, is hij in den grond een 18e eeuwse figuur. Op natuurwetenschappelijk gebied moet hij autodidact zijn geweest en hij beoefende de wis- en natuurkunde uitsluitend uit weetgierigheid, zonder vooruitzicht, bij de uitoefening van zijn beroep enig nut daarvan te hebben: in de ledenlijst van 1806 staat voor zijn beroep „koopman” opgegeven. Hij trad in 1799 als Lid tot het Genootschap toe; anno 1805 werd hij benoemd tot Directeur. In de natuurkundige kabinetten nam hij geheel nieuwe proeven, waarvoor hij zich uit zijn eigen middelen instrumenten aanschafte. De uitkomsten van zijn wetenschappelijk werk heeft hij met geduld vastgelegd in opstellen, waarvan twee in de Verhandelingen van het Genootschap zijn opgenomen. Na zijn overlijden bleek hij aan het Genootschap zijn natuurkundige instrumenten, zijn wetenschap-

pelijke boeken en manuscripten en bovendien een geldsom van f 2000 te hebben vermaakt. Van het geld moest een fonds worden gesticht tot beloning van bijzondere verdiensten van bekroonde prijs-verhandelingen. Blijkbaar was hij tot het inzicht gekomen, dat de gebruikelijke beloning voor een bekroonde verhandeling, zijnde de gouden ere-penning ter zwaarte van 30 dukaten, wel wat gering is. Uit het Curtenfonds kan daar een premie aan worden toegevoegd.

Het vijftigjarig jubileum van het Genootschap is in 1819 onopgemerkt voorbijgegaan, doch vier jaar later hadden de Administrateurs de financiën in zoverre weer in orde gebracht, dat het instituut der prijsvragen tot nieuw leven kon worden gewekt. De Praeses Magnificus, de Administrateurs en de Directeuren hielden in 1823 met de te Rotterdam wonende Leden een vergadering, waarbij verschillende nieuwe prijsvragen werden uitgeschreven. Eén van deze vragen, waar een bekroning op gevolgd is, had betrekking op de beneden-rivieren. De voorsteller was de gewezen artillerieofficier Jan Blanken Janszoon. Sinds hij in 1793 de gouden prijspenning van het Genootschap in ontvangst had genomen, was hij een man van groot gezag geworden: hij bekleedde in 1823 het ambt van Inspecteur-Generaal van 's Rijks Waterstaat. Voor het Genootschap moet het een aanmoediging hebben betekend, dat deze hooggeplaatste ambtenaar in de werkzaamheden een aandeel nam. Een andere aanmoediging had het twee jaar voordien ontvangen. In 1821 publiceerde F.G. baron van Lynden van Hemmen zijn plan tot drooglegging van het Haarlemmermeer, in welke publicatie met waardering gewag wordt gemaakt van het pionierswerk, door het Genootschap verricht op het gebied van de stoombemaling. Het plan voorziet in de toepassing van stoommachines voor het droogleggen en drooghouden van het beruchte binnenwater. Inderdaad zijn omstreeks 1845 rond het meer drie stoomgemalen gebouwd. Het is alleszins begrijpelijk, dat de Heer van Lynden van Hemmen in 1826 tot Lid-Honorair werd benoemd.

De andere Nederlanders, die betrekkelijk kort na 1813 met het Lidmaatschap-Honorair werden geëerd, waren alle minister. Het schijnt, dat het Genootschap toenadering heeft gezocht tot het Huis van Oranje, terwijl de banden met het Bestuur van Rotterdam lossen zijn geworden dan in de 18e eeuw. De bepaling van Plan en Grondwetten, dat alle Leden van genoemd Bestuur als Maecenas aan het Genootschap verbonden zouden zijn, heeft men laten vallen. In de plaats daarvan kwam het voorschrift: „Als Maecenaten zullen worden uitgenodigd de Prinsen van den Koninklijken bloede”. Inderdaad hebben de Prinsen Willem en Frederik zich het maecenaat laten welgevalen, nadat hun vader, de Souvereine Vorst, in 1814 het protectoraat had aanvaard. Sindsdien is het tot de tradities van

het Genootschap gaan behoren, dat de Prinsen van het Koninklijk Huis Maecenas zijn en de regerende vorst Protector. Van de gewoonte, dat de eerste burger van Rotterdam als Praeses Magnificus de opperste leiding heeft, is men slechts bij uitzondering afgeweken, doch men is er spoedig van afgestapt, ministers tot Lid-Honoraire te benoemen, alleen omdat zij minister waren.

In 1824 werden de natuurwetenschappelijke cursussen in de lokalen boven de Beurs hervat. Aanvankelijk werden zij gegeven door jeugdige artsen, die na hun vestiging te Rotterdam gedurende enige jaren de betrekking van Lector vervulden. In 1840 werd de destijds 29-jarige geneesheer K.M. Giltay met de cursussen belast en het lesgeven schijnt hem bijzonder goed te zijn afgegaan, zodat hij – in tegenstelling met zijn voorgangers – niet vrij spoedig voor een ander plaats maakte: tot 1870 is hij als Lector aangebleven.

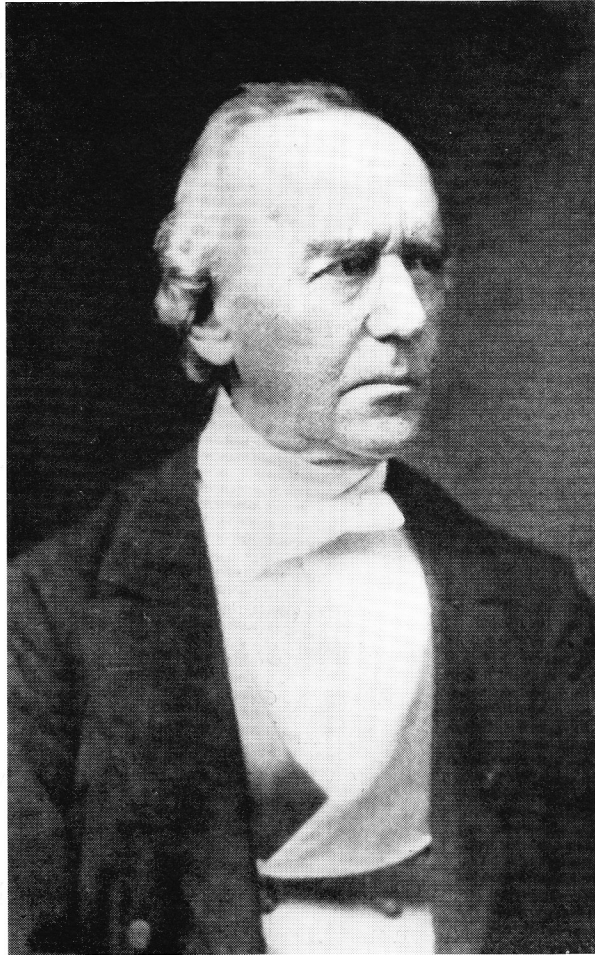
Het eerste deel der Verhandelingen, door het Genootschap sedert de Franse overheersing uitgegeven, draagt het jaartal 1827. Het bevat onder andere een opstel over de warmte-geleiding, hetwelk was ingezonden in antwoord op Prijsvraag no. 69; bijna 20 jaar lang was het blijven liggen. De Verhandelingen verschenen daarna tamelijk ongeregeld, waarschijnlijk wegens geldgebrek. Aan dit laatste zal het ook wel toegeschreven moeten worden, dat de Algemene Vergadering tientallen jaren lang achterwege is gebleven. Sedert 1794 kwamen de Voorstanders en Leden voor het eerst anno 1846 in Algemene Vergadering bijeen. Kort voordien was een wijziging gebracht in Plan en Grondwet, hierop neerkomende, dat de Algemene Vergadering niet ieder jaar moet worden gehouden, doch eens in de twee jaar. Tot 1846 werden de prijsvraag-aangelegenheden afgehandeld door de Gecombineerde Vergadering van Praeses Magnificus, Administrateurs en Directeuren, met medewerking van de te Rotterdam wonende Leden. Vermeldenswaardig is, dat men omstreeks 1870 er toe is overgegaan, de algemene vergaderingen van de oprichting af te nummeren en dat men hierbij de bovenbedoelde vergaderingen, waar de buiten Rotterdam wonende Leden niet aan hadden deelgenomen, heeft meegeteld.

Omstreeks het midden van de 19e eeuw was het uitschrijven van prijsvragen voor het Bataafsch Genootschap het belangrijkste middel, een bijdrage te leveren tot de ontplooiing van wetenschap en techniek. Veel eer heeft het behaald aan prijsvragen op waterstaatsgebied. Veelvuldig werd hierbij terug gegrepen naar onderwerpen, die kort na de stichting reeds aan de orde waren geweest. In het voorgaande is melding gemaakt van een prijsvraag over de beneden-rivieren, welke in 1823 werd uitgeschreven op voorstel van Jan Blanken Janszoon. In beginsel verschilt deze vraag weinig van Prijsvraag no. 3, voorkomende in het eerste pro-

gramma van 1770. Op 14 november 1775 leed de buitenstad van Rotterdam veel schade door ongewoon hoog water op de Nieuwe Maas. Steven Hoogendijk, die zelf de buitenstad bewoonde, had hierin aanleiding gevonden, een prijsvraag voor te stellen over beveiliging van de stad tegen overstroming, welk voorstel reeds op 7 december 1775 werd aanvaard. Hetzelfde onderwerp werd in 1840 opnieuw aan de orde gesteld, hetgeen er toe heeft geleid, dat aan ingenieur J. A. Beijerinck in 1848 de gouden prijs-penning en een premie uit het Curtenfonds zijn toegekend. Geheel en al in overeenstemming met de tradities van het Genootschap was het uitschrijven der Prijsvragen no. 98 en no. 99 met betrekking tot de stoombemaaling. Een lijvige verhandeling over dat onderwerp, ingezonden door G. Simons en A. Greve, werd in 1843 met goud bekroond en vier jaar later wereldkundig gemaakt. Vraagstukken met betrekking tot het zeegat van Goeree waren in 1790 reeds aan de orde gesteld. Dit geschiedde opnieuw in 1840, hetgeen aan ingenieur A. Greve de gelegenheid heeft geschonken, in 1850 voor de tweede maal de gouden ere-penning te verdienen. Zijn weldoorwrochte verhandeling werd reeds in 1851 uitgegeven, te samen met een opstel van Jhr. A. C. Twent, getiteld: „Vluchtige gedachten nopens middelen, om het zeegat van de Goedereede te verbeteren”. De schrijver van het opstel was een gewezen zee-officier, die tientallen jaren lang aan het hoofd had gestaan van 's Rijks Loodswezen. In 1848 was hij benoemd tot Lid-Honorair van het Genootschap, welke benoeming ongetwijfeld bedoeld was als een blijk van de waardering, die men ook te Rotterdam had voor zijn persoon en zijn werk.

Verschillende onderling nauw verwante geschriften over de grote waterschappen in Zuid-Holland zijn uitgelokt door de Prijsvragen no. 104 en no. 105. Deze werden onderscheidenlijk in 1846 en 1848 uitgeschreven en zij hebben voor het Genootschap de mogelijkheid geopend, in den loop der jaren statistisch materiaal te publiceren met betrekking tot de Hoogheemraadschappen van Schieland, Delfland, de Krimpenerwaard, de Alblasserwaard, de Vijfheerenlanden en Rijnland.

Opstellen en mededelingen met betrekking tot de medische praktijk, die in de 18e-eeuwse Verhandelingen van het Genootschap veelvuldig voorkomen, zijn in de 19e eeuw nagenoeg daar uit verdwenen. Daarentegen hebben de zuiverwetenschappelijke bijdragen tot het vervolgwerk aan betekenis gewonnen. In 1865, bij voorbeeld, verscheen in de Verhandelingen een uitmuntend opstel van prof. A. J. Docq te Leuven over de toenmaals heersende denkbeelden op theoretisch-natuurkundig gebied. Het geschrift was een antwoord op Prijsvraag no. 123 en de auteur verwierf daarmee in 1863 de gouden ere-penning¹.



K. M. Giltay, arts te Rotterdam, die van 1830 tot kort na 1870 in het Bataafsch Genootschap een rol op het eerste plan heeft gespeeld. Reproductie van een fotografie in het Gemeente-archief te Rotterdam.

De voorsteller van de bovengenoemde Prijsvraag no. 123 was de medicus K.M.Giltay. Gedurende een veertig jaren heeft deze veelzijdige geleerde zijn beste krachten aan het Genootschap gegeven, waardoor het aanzien van het Genootschap, ook in het buitenland, merkbaar is toegenomen. Zoals in het voorgaande reeds is opgemerkt, was hij in 1840 aangesteld als Lector. Spoedig volgde zijn benoeming tot Lid en in 1852 werd hij opgenomen in het Directorium. Het is onbekend of hij er naar streefde, zelf wetenschappelijke ontdekkingen te doen. Echter wist hij de ontdekkingen van zijn tijdgenoten spoedig op de juiste waarde te schatten. Ongetwijfeld is het op zijn voorstel geweest, dat Louis Pasteur reeds in 1856 tot Lid-Correspondent werd benoemd. Het Genootschap kon later trots zijn op het vroege eerbewijs aan Pasteur: de brillante Franse geleerde stond pas aan het begin van zijn loopbaan en er moest nog veel gebeuren eer zijn werk overal de juiste waardering had gevonden.

Op het schrijven van wetenschappelijke verhandelingen heeft dokter Giltay zich niet toegelegd, ofschoon enige opstellen van zijn hand wereldkundig zijn gemaakt. Hij nam evenwel in het verenigingsleven een vooraanstaande plaats in, waardoor hij vaak in de gelegenheid was tot het houden van redevoeringen. Deze werden met zorg voorbereid en niet zelden in druk vastgelegd. Het Bataafsch Genootschap heeft de feestrede laten drukken, die hij uitsprak op 18 september 1869 ter gelegenheid der herdenking van het 100-jarig bestaan van het Genootschap.

De viering van het eerste eeuwfeest was met zorg voorbereid door een daartoe ingestelde commissie. Te oordelen naar het Verslag, hetwelk na afloop in het licht is gegeven, kon de commissie met voldoening op haar werk terugzien, ofschoon enige teleurstellingen niet waren uitgebleven. Het had klaarblijkelijk in de bedoeling gelegen, dat de Heer J.F.Hoffman een rol op het eerste plan zou spelen. In 1866 was deze patriciër afgetreden als burgemeester van Rotterdam, doch de aan het ambt verbonden waardigheid van Praeses Magnificus droeg hij niet onmiddellijk over aan zijn opvolger. Zijn precaire gezondheid noopte hem evenwel, zich kort voor de festiviteiten van 1869 als Praeses Magnificus terug te trekken. Hij werd benoemd tot Lid-Honoraire en zijn taak bij het Genootschap werd overgenomen door burgemeester J. van Vollenhoven, die vrijwel onvoorbereid de plechtigheden en feestelijkheden leiden moest.

De herdenking begon op vrijdag 17 september. Des namiddags opende de nieuwe Praeses Magnificus een algemene vergadering in de localiteiten boven de Beurs, welke aan de wetenschappelijke aangelegenheden gewijd was. Tijdens de

vergadering ontving elk der deelnemers een afslag van de gedenkpenning, die men voor deze gelegenheid had laten graveren; na afloop verenigde men zich aan een eenvoudig maal. Des avonds werd door het Gemeentebestuur aan het Genootschap een soiree aangeboden in de Officieren-Societeit in het Park, waar ook de dames der Voorstanders en Leden toe waren uitgenodigd. Als gastheer fungeerde de commandant der Gemeentelijke Schutterij. Het corps stafmuzikanten der Schutterij had opdracht, aan het feest luister bij te zetten. Wegens de ongunstige weersomstandigheden kon het feest niet, overeenkomstig het voorneemen, in de open lucht worden gevierd.

Op zaterdag 18 september vond des namiddags in de Waalse Kerk een bijzondere vergadering der Voorstanders en Leden plaats. Ook ditmaal was een schaar dames aanwezig en de Praeses Magnificus heeft haar in zijn openings-rede begroet met de hoffelijke opmerking, dat zij van het feest de kroon uitmaakte. Het glansnummer der bijeenkomst was de oratie van dokter Giltay. Zij begon met de herdenking van Steven Hoogendijk, die getypeerd werd als „een eenvoudigen werkmán”. Hetgeen over hem werd gezegd, was geheel en al ontleend aan de necrologie in Deel IX der Verhandelingen. Niet onvermeld liet de Heer Giltay, dat de Stichter „zeer matig” was en „van alle weeldevertooning of nuttelooze uitgaven afkeerig”. Voor het grootste gedeelte bestond de oratie uit een overzicht der wederwaardigheden van het Genootschap gedurende de eerste honderd jaar van zijn bestaan. Het overzicht is nog steeds van veel waarde, mede omdat allerlei bronnen, waar de spreker van 1869 uit geput had, sindsdien verloren zijn gegaan. Tegen het slot werd de doelstelling ter sprake gebracht. Hierbij liet dokter Giltay doorschemeren, dat in het Bataafsch Genootschap nog steeds iets voortleefde van de revolutionaire gezindheid, waar Steven Hoogendijk tegen het einde van zijn leven onomwonden van had doen blijken; het stramien, waar hij op ging borduren, was namelijk onmiskenbaar de leuze van de Franse revolutie: Liberté, Egalité, Fraternité.

„Hoog houden wij de banier der wetenschap, omdat op haar staat geschreven: vrijheid; want, waar de verschillende deelen niet vrij zijn in hunne verrigtingen, kan het geheele werktuig geene bereikbare volmaaktheid erlangen.

Hoog houden wij de banier; want naast het woord: vrijheid staat er op geschreven: orde. Dat leert ons het groote heilal: de vrijheid van het onderdeel is aan de onverbiddelijkste orde en eenheid gebonden.

Hoog houden wij dan ook de banier der wetenschap; want op haar staat geschreven: volkswelvaart. Door de wetenschap toch wordt het deel van velen, van allen hopen wij, wat slechts het deel van enkelen was.

Hoog houden wij de banier der wetenschap; want op haar staat geschreven: volksgeluk. Waar orde, vrijheid en welvaart heerschen, daar is het geluk, wat dit leven geven kan, niet ver verwijderd.

Des te gelukkiger gevoelt zich het volk, naarmate ieder meer doordrongen is van zijne roeping, van zijne waarde, maar boven alles van zijn' plicht.

Maar houden wij, nietige stervelingen, die banier der wetenschap niet al te hoog? Wij vooral, wetenschappelijk gevormden, die moeten toegeven dat wij noch de stof, noch de kracht in haar wezen kennen, dat het slechts verschijnselen en hunne wetten zijn, die wij beoordeelen? Wij, die door de wetenschap noch weten van waar, noch waar heen? Neen, daarom juist, omdat de wetenschap, hoe grootsch ook betrekkelijk onze eindige ruimte en tijd, ons de onvolkomenheid van ons weten leert, neen, daarom juist hoog de banier; want er staat op geschreven: ken u zelve".

Tot besluit van de oratie werd de figuur Steven Hoogendijk wederom naar voren gebracht. Wanneer men thans, een 100 jaar later, het Verslag nog eens doorleest, krijgt men het gevoel, dat de apotheose wel een beetje geforceerd was.

Het Verslag van de herdenking vermeldt, dat ter eerbiediging van het gewijde karakter der plaats van samenkomst alle versiering achterwege was gelaten. Het feit, dat men zich in een kerkgebouw bevond, heeft de aanwezigen evenwel niet weerhouden, door „luide toejuichingen" van hun instemming met de redevoeering te doen blijken. Het Verslag geeft vervolgens een beschrijving van het herendiner in het gebouw van de Koninklijke Nederlandsche Yachtclub, waarmede de herdenking werd besloten. De eetzaal was prachtig versierd en leverde „een treffend en verheffend schouwspel" op. „In de feestzaal als in het kerkgebouw", aldus het Verslag, „leefde en sprak de geest van Steven Hoogendijk". Blijkens het hiervoor geciteerde gedeelte der oratie van dokter Giltay is deze opmerking wel juist voor het kerkgebouw. Het is echter een moeilijke opgave, de pracht, die ten toon werd gespreid in de feestzaal, in overeenstemming te brengen met de typering van Steven Hoogendijk als „een eenvoudigen werkman", afkerig van alle weeldevertoning en nutteloze uitgaven.

Achttien jaar later vond het Bataafsch Genootschap opnieuw aanleiding, het verleden in herinnering te brengen: op 15 september 1887 was het een eeuw geleden, sinds het door Steven Hoogendijk bekostigde stoomgemaal van Boulton & Watt aan de Schie ten noordwesten van Rotterdam voor het eerst volop in werking werd gesteld. Tegen zaterdag 17 september was een bijzondere vergadering uitgeschreven in de lokalen boven de Beurs, bij welke gelegenheid de ingenieur

A.Huet, leraar voor de werktuigbouwkunde aan de Polytechnische School te Delft, een lange rede hield. Ook van deze vergadering is een gedrukt Verslag bewaard gebleven, waarin de rede is vastgelegd. Het onderhoudendste deel hiervan is het Vierde Hoofdstuk, waarin de spreker op een ironische wijze uiting geeft aan zijn teleurstelling, dat te Rotterdam geen enkel gedenkteken voor Steven Hoogendijk en zijn medewerkers te vinden was. Bedoelde passage volgt op een overzicht van de vlucht, die de stoombemaling in de 19e eeuw in Nederland genomen had en zij luidt:

„Welk een schoone uitkomst voor een zoo nederig begin en met welk een gevoel van voldoening zoude Hoogendijk een blik in ons land kunnen laten rondgaan, indien niet de duur van het menschelijk leven zoo beperkt ware. Doch nu hij voortleeft in het werk dat door hem begonnen werd, nu mogen we ons wel voor een oogenblik voorstellen, dat hij in persoon kwam rondzien wat er van zijn werk geworden is.

De deftige burgerman met den steek op het hoofd, en de lange wandelstok in de hand – wij kennen allen de beeltenis, die aan elk lid van het Bataafsch Genootschap wordt uitgereikt – zoude ongetwijfeld het eerst de schreden richten naar de Oostpoort, om de plek terug te zien, waar de eerste Vuurmachine stond. Hoe aangenaam zoude het hem aandoen, dat de gedachtenis van zijn arbeid bewaard was door den naam van Hoogendijks-plein en door een eenvoudigen gedenksteen op de plek waar dit werktuig was opgericht.

Van daar zou hij zeker den weg kiezen naar de Schie om de plaats terug te zien, waar hij de eerste Stoommachine stichtte en in werking zag. Ook daar zoude hem de verrassing wachten, dat de Hoogendijks-kade zijn naam in herinnering bracht en dat een tweede gedenksteen het uitwendig aanzien van deze eerste stoommachine voor de gedachtenis bewaarde, ook nadat die machine zelf was afgebroken. Doch grooter verrassing wachtte hem, toen hij achtereenvolgens de vier stoomgemalen ging bezoeken, die thans voorzien in het doel door hem beoogd, namelijk de binnenstad van waterlast te bevrijden, en toen hij daar op ieder van deze een van de namen zag prijken van hen, die hem in zijn arbeid hadden bijgestaan”.

De rede bracht vervolgens het verslag van het denkbeeldige bezoek van Steven Hoogendijk aan de lokalen boven de Beurs. Hierbij vond de spreker de gelegenheid, wederom op een ironische manier, aan het Bestuur van het Genootschap te verwijten, dat het van de herdenking niet voldoende werk had gemaakt:

„En als die wandeling voltooid was, waarheen zou hij dan zijne schreden richten, dan naar de zalen van het Genootschap door hem gesticht, die nagenoeg on-

veranderd het uiterlijk hebben behouden daaraan door hem gegeven. Als hij er binnen trad, zouden hem al dadelijk in het oog vallen de teekeningen van vuurmachine en stoommachine, die na bijna honderdjarige rust in de boekenkast, dank zij de zorgen van het tegenwoordige bestuur, in een sierlijke portefeuille zijn bijeen verzameld en, met het model der eerste stoommachine van ons vaderland, de zalen van het Bataafsch Genootschap tot een historisch gedenkwaardige plek maken.

Doch niet lang zoude zijn aandacht daarbij bepaald kunnen blijven, want de Praeses-Magnificus trad hem tegemoet om een fraai gedenkboek aan te bieden, dat gereed was gemaakt tot blijvend eereteeken voor het volhardend streven van hem en zijne vrienden. In dit gedenkboek vond hij als inleiding de studie van L. Bicker over de voordeelen der vuurmachines, de aanmerkingen van P. Steenstra met de wederlegging van dit geschrift door R. L. Brouwer, den brief van Huichelbos van Liender aan de stichters der vuurmachine en ten slotte, de geschiedenis der invoering, beschreven door Bicker naar de aanteekeningen van van Liender. Daarbij waren gevoegd platen van vuurmachine en stoommachine en daarachter was een lijst van de binnen- en buitenlandsche genootschappen, waarmede het Bataafsch Genootschap in betrekking staat en waaraan dit gedenkboek als feestgave was toegezonden².

En het Hoofdstukje eindigt aldus:

„Doch het beste kwam het laatst, want de trein stond gereed om den stichter der eerste stoommachine in snelle vaart te voeren naar Heemstede, alwaar (...) de weg werd ingeslagen naar de Crucquius, die in volle werking met zijne acht pompen het ideaal verwezenlijkte, dat Hoogendijk het eerst voor oogen had gehad. Na dit bezoek moest al wat verder getoond kon worden op den achtergrond treden en bleef niet anders over dan den eerwaardigen grijsaard terug te voeren naar de stad zijner inwoning.

Doch ook daar wachtte hem nog een eigenaardige ontmoeting. Bij de wandeling naar zijn Genootschap liep de weg langs het standbeeld van van Hoogendorp, zijn stad- en tijdgenoot, die in 1788 was uitgenoodigd tot het Maecenaat van het Bataafsch Genootschap, en dien hij hier in beeltenis terugzag, versierd met den graven-titel en herdacht als den ontwerper van Nederland's eerste grondwet (...).

Maar de eenvoudige man, die zoo weinig eerbetoen zocht, dat hij bij zijn leven nooit als stichter van het Bataafsch Genootschap is opgetreden en nooit anders dan Lid-consultant is genoemd, was ongemerkt in het gewoel verdwenen toen hij bemerkte, dat de algemeene aandacht op hem gevestigd werd. En terwijl een

algemeen gejuich zijn naam verkondde als een van de mannen, aan wie wij het meest verplicht zijn, was hij zelf niet meer te vinden”.

Op 16 september 1887 hadden de Burgemeester en de Wethouders van Rotterdam het besluit genomen, als blijk van belangstelling voor de herdenking, een nieuwe straat op Fijenoord naar Steven Hoogendijk te noemen. Het besluit werd op 17 september aan de vergadering medegedeeld, doch het Verslag vermeldt niet, of zulks voor of na de rede van ingenieur Huet geschiedde.

In het laatst van de 19e eeuw kreeg het Bataafsch Genootschap een krachtige impuls, doordat het middelbaar onderwijs tot voorspoedige ontwikkeling kwam. In 1865 was te Rotterdam de Eerste Hoogere Burgerschool gesticht, gevolgd door verschillende andere dergelijke instellingen. Dit bracht een aantal wel-onderlegde leraren op het gebied der natuurwetenschappen naar de stad, waarvan velen in het werk van het Genootschap een aandeel hebben genomen. Bijzondere vermelding verdient de Heer G.J.W. Bremer, die anno 1885 Eerste Secretaris werd. In 1910 werd zijn taak voortgezet door R.H. van Dorsten, eveneens een bekende figuur in onderwijskringen. Ofschoon het de financiële tegenslagen van omstreeks 1800 nimmer geheel te boven is gekomen, kunnen de 30 of 35 jaren, aan het rampjaar 1914 voorafgaande, ook voor het Bataafsch Genootschap gevoeglijk als „la belle époque” worden gekenschetst. Toch mag niet worden verheeld, dat het omstreeks 1900 tekenen van veroudering ging vertonen. De bibliotheek en de kabinetten verkregen langzaam maar zeker het karakter van een museum. Het kostte Directeuren hoe langer hoe meer moeite, het instituut der prijsvragen aan het doel te laten beantwoorden. Wel is waar werden talrijke nieuwe prijsvragen uitgeschreven, waarvan sommige tot een bekroning hebben geleid, doch de gang van zaken was niet altijd bevredigend. Het is vrij vaak voorgekomen, dat een hoogleeraar, Lid van het Genootschap zijnde, een prijsvraag voorstelde over een academisch onderwerp, waar één van zijn leerlingen aan werkte ter voorbereiding van een promotie. Werd het ontwerp aanvaard, dan kon de leerling zijn concept-dissertatie als prijsvraag-antwoord inzenden. De bedoeling was natuurlijk, het Genootschap te belasten met de kosten van het drukken der dissertatie, waarvoor het evenwel nodig was, dat het antwoord aan hoge eisen voldeed. Verschillende malen is deze toeleg gelukt, zodat de Verhandelingen gevuld raakten met dissertaties, die wel is waar op een goed wetenschappelijk niveau stonden, doch waar niet meer dan academische betekenis aan mocht worden toegekend.

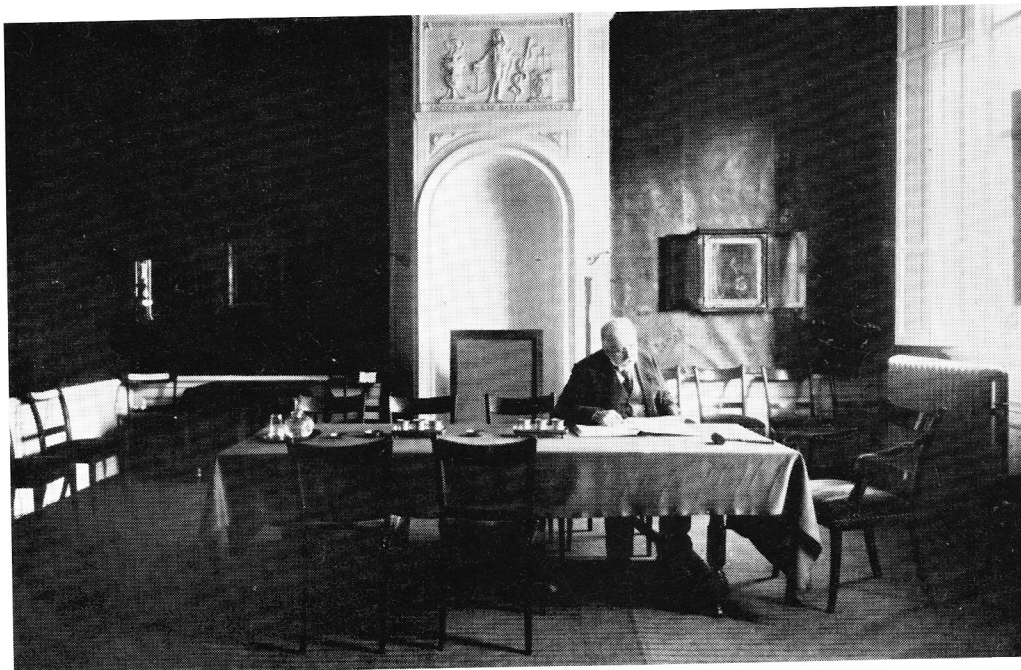
Tegenover de tekenen van veroudering stond echter zo veel verheugends, dat het Genootschap in het begin van de 20ste eeuw stellig niet voor een uitgeleefde



Het Beursgebouw te Rotterdam omstreeks 1915. Reproductie van een fotografie in het Gemeente-archief te Rotterdam.



Cursus, vermoedelijk 1910/1911, in het leslokaal van het Bataafsch Genootschap. Lector: A. H. Borgesius, amanuensis: W. N. van der Zwalm.



De custos, tevens amanuensis van het Bataafsch Genootschap, W. N. van der Zwalm, gefotografeerd in de kleine vergaderzaal van het Genootschap.

instelling mocht worden aangezien. Voortreffelijke docenten belastten zich met de cursussen, die veel belangstelling trokken. Vooral het seizoen 1903-1904 is opmerkelijk: niemand minder dan prof. W. Einthoven te Leiden trad op als Lector, met als onderwerp: de physiologie van het zien. Van de andere lectoren dient te worden genoemd de indertijd zeer bekende Haagse natuurkunde-leraar Louis Bleekrode, als zijnde de eerste docent van beroep in de reeks der geleerden, die sinds 1824 de natuurwetenschappelijke cursussen hebben gegeven. In het Genootschap leeft hij voort als de stichter van het Bleekrode-fonds, zijnde een bescheiden kapitaal, waarvan de renten besteed kunnen worden voor het honoreren der sprekers van de Algemene Vergadering.

Genoemde Vergadering stond omstreeks 1900 op een hoog wetenschappelijk peil en aangezien de deelnemers steeds mochten rekenen op een uitstekend diner, is het niet verwonderlijk, dat zij druk bezocht werd.

Sedert 1869 had het Bataafsch Genootschap in de 19e eeuw geen Leden-Honoraire meer benoemd. Het ging hier opnieuw toe over, nadat verscheidene malen aan Nederlandse geleerden hoge buitenlandse onderscheidingen waren toegekend.

De liefde tot de Konst
en nutte Wetenschappen,
De zorg voor 't Vaderland
en zijn geboorte-Stadt,
De vinding om door vuur
het water af te tappen,
Bewoogen HOOGENDIJK
uit zijn vergaerden schat,
't Bataafsch Genootschap hier
't gemeen ten nut te stichten
En 't eerst in dit gewest
het stoomtuig op te richten.

* * *

Het bovenbedoeld „Stoomtuig” werd den 15den September 1787 in den
Polder Blijdorp in werking gesteld.

BATAAFSCH GENOOTSCHAP
DER PROEFONDERVINDELIJKE WIJSBEGEERTE.

DINER du 15 Octobre 1904.

Menu.

Potage à la Reine.
Petites Timbales à la Tyrolienne.
Filets de Sole au gratin.
Chateaubriands à la Béarnaise.
Petits Pois.
Pommes Parisiennes.
Vol-au-Vent à la Financière.
Faisans de Bohême rôtis.
Compôte.
Homards frais d'Ostende en Belle-Vue.
Glaces Royales en Bombe.
Fruits. — Dessert.



Société Harmonie.

H. A. DORRÉ, Rest.

Menu van het diner, aangeboden aan de deelnemers der algemene vergadering van het Bataafsch Genootschap op 15 oktober 1904. De prijs van zulk een maaltijd was ongeveer vijf gulden per couvert, wijn niet inbegrepen.

Kort na 1900 werden zeven coryfeeën van wetenschap geëerd op de wijze, waar Artikel XIII van Plan en Grondwet de mogelijkheid toe opent.

Het mag niet onvermeld blijven, dat de jonge Koningin Wilhelmina in 1901 het Protectoraat aanvaardde en dat de Prins der Nederlanden in 1902 als Maecenas tot het Genootschap toetrad. Verscheidene malen heeft Prins Hendrik van zijn belangstelling doen blijken; hij behoorde bij voorbeeld tot de 126 Voorstanders en Leden, die deelnamen aan de 71ste algemene vergadering van 1912. Naar het Verslag te oordelen had ook deze bijeenkomst een genoeglijk verloop en de gesprekken tijdens het traditionele diner zullen wel hoofdzakelijk hebben gehandeld over de culinaire genietingen en andere feestelijke aangelegenheden, zoals de komende onafhankelijkheids-feesten. In 1912 trof het Nederlandse volk voor-

bereidingen, op een luisterrijke wijze het eeuwfeest van zijn in 1813 herkrege zelfstandigheid te vieren. De geschiedvorser en -schrijver C. te Lintum, leraar aan de Eerste Hoogere Burgerschool te Rotterdam, trad naar voren als feest-auteur; voor zijn eigen verantwoording publiceerde hij een gedenkboek, getiteld: „Een Eeuw van Vooruitgang, 1813-1913”. In het boek zijn de veranderingen op maatschappelijk gebied, die zich sinds 1813 in Nederland hadden voltrokken, van de gunstigste zijde belicht, terwijl de auteur blijk gaf van rooskleurige verwachtingen voor de toekomst, Wel is waar liet hij niet onvermeld, dat in de ons omringende grote landen oorlogs-voorbereidingen werden getroffen in die mate, dat de staatsfinanciën daardoor reeds ontwricht raakten, doch hij weigerde te geloven, dat de oorlogs-machinerie inderdaad in werking zou komen. „De vreeselijke oorlog van 1870-'71 is hier in West-Europa de laatste geweest”, dit was zijn overtuiging, waar hij in 1912 zonder voorbehoud uiting aan gaf, en hij keerde zich met heftigheid tegen het „lichtzinnig spreken” van sommigen over „den aanstaanden Europeeschen oorlog”. Hij zag zo veel vooruitgang, ook op het gebied der internationale betrekkingen, dat een oorlog hem eenvoudig onmogelijk voorkwam. „En alles wijst er op”, aldus de eerste woorden der slot-alinea van het boek, „dat deze vooruitgang duurzaam zal zijn”.

Het behoort tot de verdiensten van het gedenkboek „Een Eeuw van Vooruitgang, 1813-1913”, dat het de in 1913 hier te lande algemeen gangbare opvatting goed weergeeft. Men zag met voldoening terug op de afgelopen 100 jaar en niemand scheen te bevroeden, dat deze 100 jaar gevolgd zouden worden door een tijdperk, hetwelk nog geen naam heeft, doch later misschien, met een toespeling op een beroemde redevoering in het Engelse Lagerhuis door Winston Churchill³, „de Eeuw van Bloed en Tranen” zal worden genoemd.

NOTEN

1. Van de Verhandeling van prof. A. J. Docq is nog met veel waardering gewag gemaakt door prof. R. Kronig ter gelegenheid ener voordracht, gehouden tijdens de algemene vergadering van het Genootschap in 1962, over aangelegenheden van theoretische natuurkunde.
2. Het boek was er net zo min als de door ingenieur Huet aangeduide gedenkstenen en naamplaten. Voor de constructie-tekeningen van de 18e eeuw was door de Directeuren inderdaad gezorgd, zoals de leraar aan de Polytechnische School te Delft het naar voren bracht.
3. 13 mei 1940.

5. DE OVERGANG NAAR HET HEDEN

1913 - 1969

De 72ste algemene vergadering van het Bataafsch Genootschap vond plaats op zaterdag 12 september 1914. In augustus was de Praeses Magnificus, Burgemeester A. R. Zimmerman, met de Administrateurs en de Directeuren in Gecombineerde Vergadering bijeen gekomen, teneinde de situatie onder het oog te zien. Het Nederlandse volk verkeerde in angstige spanning: niemand was er gerust op, dat de neutraliteits-politiek der regering te 's-Gravenhage zou slagen en ongaarne ging men een nacht van huis. De Gecombineerde Vergadering besloot, dat de reglementaire bijeenkomst der Leden zou doorgaan, doch de agenda werden tot een minimum beperkt en de traditionele maaltijd na afloop kwam te vervallen.

Zoals te verwachten viel, was de opkomst 12 september gering. Buiten de vier Administrateurs en de vijf Directeuren lieten slechts 41 Leden van hun belangstelling blijken. De bijeenkomst werd geopend door burgemeester Zimmerman, die hierbij een wel zeer pessimistisch geluid liet horen. Aangezien de krijgsverrichtingen nog maar nauwelijks waren begonnen, droeg zijn rede het karakter van een profetie, veeleer dan van een vaststelling der feiten. Na met enige woorden het doel van het Genootschap in herinnering te hebben gebracht, sprak de Praeses Magnificus:

„Ik ben niet vreemd aan de gedachte, dat het meer dan een Uwer, bij het voortschrijden van een langdurig vreedstijdperk, is voorgekomen, dat de bevordering van dat doel meer en meer zoude onmogelijk maken een wereldoorlog, als waarvan wij nu de getuigen zijn. Helaas behoort tot het nameloos leed, dat deze strijd met zich brengt, ook de bittere ontgoocheling na zoo menige met liefde gekoesterde illusie, ook de vernietiging van zoo menig schoon ideaal.

In plaats van de verwezenlijking daarvan, zien wij een oorlog, zooals de mensheid nog niet kende, veldslagen van millioenen, waarin het lot der Staten beslist wordt, botsingen op de zee en daar onder, te land en in de lucht; honderdduizenden gedood of gewond, verwoeste akkers en vernielde steden, de werken van jarenlange vlijt in enkele minuten vernietigd.

Wat wij nog slechts uit de geschiedboeken kenden, wat wij voor niet meer mo-

gelijk hielden, vernemen wij dagelijks als opnieuw gebeurd, ja als verre overtroffen.

En wat in dezen kring zeker wel het pijnlijkst aandoet is, dat bij al die dood en verwoesting, juist de technische wetenschappen een zoo noodlottige rol vervullen, juist hare vorderingen, hare vindingen oorzaak zijn van de ongekende verhoudingen, welke de verschrikkingen van den oorlog aannemen. De zegeningen, welke die wetenschappen ons brachten, zijn groot; maar wordt daardoor, zoo gaat men vragen, het leed opgewogen, dat zij gedurende de laatste maand hebben verwekt en zeker nog zullen verwekken?

Mijnheeren, ik wil op die vraag geen antwoord zoeken..."

Twee jaar later kwam het Genootschap opnieuw in Algemene Vergadering bijeen. De belangstelling was aanzienlijk groter dan in 1914 en de stemming schijnt betrekkelijk opgewekt te zijn geweest. Blijkbaar had men in Nederland geen duidelijke voorstelling van hetgeen zich in 1916 afspeelde op de slagvelden in Noord-Frankrijk, in het bijzonder nabij de vestingstad Verdun, en blijkbaar ook voorzag men niet, welke vormen de oorlog ter zee, waar ons land onmiddellijk bij betrokken was, nog zou aannemen.

De 74ste algemene vergadering moest reglementair in 1918 worden gehouden. In 1916 werd evenwel besloten, haar een jaar later te stellen en dan tevens op een feestelijke wijze het 150-jarig bestaan te herdenken. Intussen voltrok zich de Russische revolutie, die ook aan het Genootschap zware verliezen berokkende op de beleggingen en de geldmiddelen geheel en al in de war bracht. Aan prof. J. P. Kuenen te Leiden was opgedragen, een gedenkboek te schrijven. In het werk zou een overzicht worden gegeven van de beoefening der natuurwetenschappen in Nederland gedurende de toen verstreken anderhalve eeuw, waarbij bijzondere aandacht moest worden geschonken aan hetgeen binnen het kader van het Genootschap geschied was. Dat de uitgave van het boek doorgang kon vinden, was te danken aan de vrijgevigheid van 23 ingezetenen van Rotterdam, die voor het goede doel ruim f 6000 bijeen hadden gebracht. Het bedrag was niet toereikend, zodat de publicatie voor het Genootschap toch nog een financiële belasting betekende. Deze belasting werd verzwaard, doordat men zich verplicht achtte, de bovenbedoelde ingezetenen met een gedenkpenning te vereren. De penning is tevens uitgereikt aan enige andere personen, die zich voor de herdenking bijzonder verdienstelijk hadden gemaakt.

Aan de uitnodiging voor de 74ste algemene vergadering, gehouden op 20 september 1919, hadden talrijke Voorstanders en Leden en bovendien enige autoriteiten en vertegenwoordigers van andere wetenschappelijke instellingen in Nederland gevolg gegeven. Aan de deelnemers werd des voormiddags door het

Gemeentebestuur van Rotterdam een havenrondvaart aangeboden. De vergadering vond plaats in de aula van het destijds nieuwe gebouw der Handelshoogeschool. Ook ditmaal behoorde Prins Hendrik tot de belangstellenden terwijl de Koningin vertegenwoordigd werd door een hofdignitaris. Het lijdt geen twijfel, dat ieder der aanwezigen met zijn gedachten nog bij de oorlogsellende was. Eerst na 1918 begon men in ons land te beseffen, door welk een ramp de wereld in 1914 getroffen was. Vergeleken met andere naties was Nederland er nog goed afgekomen, doch de verliezen aan mensen en materiaal bij de koopvaardij en de grote visserij waren aanzienlijk geweest en de besmettelijke ziekten, die over Europa rondwaarden, hadden bij onze grenzen geen halt gehouden en rouw gebracht in tienduizenden gezinnen.

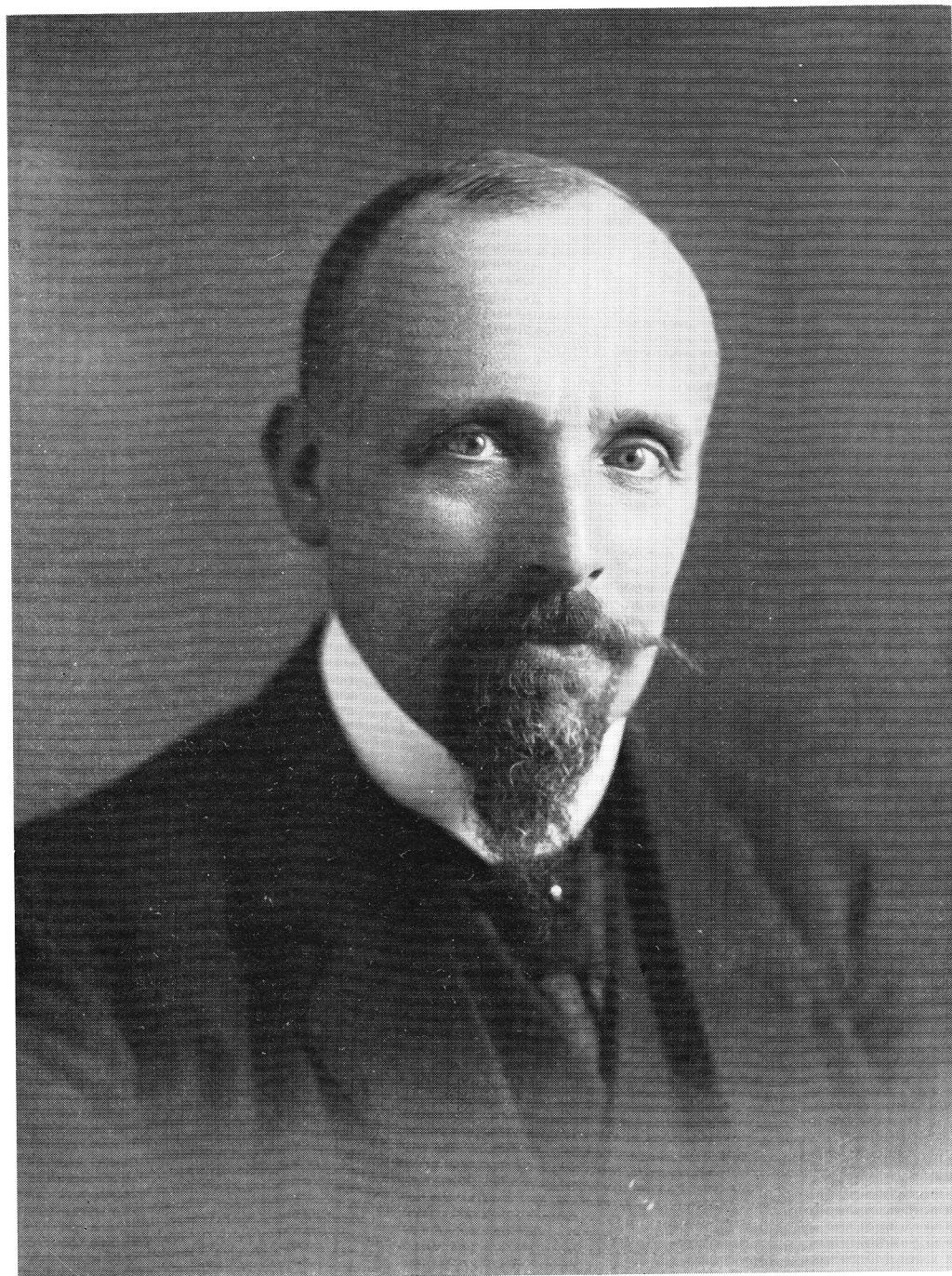
Omstreeks half drie opende burgemeester Zimmerman de vergadering met een toespraakje, hetwelk slechts plichtplegingen en gemeenplaatsen omvatte. Vervolgens bracht de geneesheer R. de Josselin de Jong, als Voorzitter van Directeuren, verslag uit over de Handelingen van het Genootschap sinds 1916; hij verbond daar een kort overzicht aan van de lotgevallen gedurende de toen afgelopen 150 jaar. Noch de Praeses Magnificus, noch de Voorzitter van Directeuren zinspeelden ook maar op het oorlogsleed en de na-oorlogse ontredde-ning. Misschien verkeerden zij in de mening, dat de aanwezigen ter vergadering waren gekomen met het verlangen, voor enige uren hun zorgen te kunnen vergeten. Wanneer dit inderdaad het geval was, mocht het een bijzonder gelukkige omstandigheid worden genoemd, dat prof. H. A. Lorentz zich bereid had verklaard, een wetenschappelijke voordracht te houden. Het is bekend, dat deze grote geleerde de gave bezat, tijdens zulk een voordracht zijn toehoorders mee te voeren tot in de hoogste regionen der zuivere wetenschap, ook wanneer hun kennis van de wis- en natuurkunde slechts beperkt was. De titel van de lezing luidde: „De elektrische stroom, oude en nieuwe denkbeelden”. De spreker gaf evenwel meer dan de titel beloofde. Tegen het einde van zijn voordracht vertelde hij iets over het theoretisch werk van zijn vriend Albert Einstein en hij kon mededelen, dat waarneming ener zonsverduistering op 29 mei 1919 de juistheid had bevestigd van een bepaalde gevolgtrekking van diens theorieën, de gevolgtrekking namelijk, dat het licht aan de zwaartekracht onderhevig is.

Na afloop der vergadering bestond gelegenheid, het Bestuur te complimenteren. Vervolgens verenigde men zich aan een maaltijd, die als „eenvoudig” was aangekondigd. Inderdaad was het diner, waar 155 personen aan deelnamen, zeer eenvoudig, vergeleken met hetgeen vóór 1914 bij een dergelijke gelegenheid werd opgediend.

Bleven dus tijdens de herdenkings-plechtigheid van 1919 de wereldschokkende politieke en militaire gebeurtenissen der onmiddellijk voorafgaande jaren buiten beschouwing, ook gedurende het tijdperk tussen de beide wereldoorlogen schijnen dergelijke gebeurtenissen het Genootschap onberoerd te hebben gelaten. De binnenlandse politiek is voor de handelingen evenmin van betekenis geweest. Wel is waar werd in 1919 de toen juist afgetreden Minister van Waterstaat, de ingenieur C. Lely, tot Lid-Honorair benoemd, doch dit eerbewijs stond slechts in verwijderd verband met zijn politieke loopbaan. Hij was de wegbereider der afsluiting en gedeeltelijke drooglegging van de Zuiderzee en in deze hoedanigheid werd hij door het Genootschap geëerd.

Kort na de herdenking van het 150-jarig bestaan hebben de Administrateurs de gezondmaking der financiën ter hand genomen. In 1921 werd het instituut der Begunstigers in het leven geroepen en verschillende personen en instellingen hebben gebruik gemaakt van de hun geboden gelegenheid, door een geldelijke bijdrage duurzame banden met het Genootschap aan te knopen. In 1922 werden de Voorstanders en Leden opnieuw in Algemene Vergadering bijeengeroepen. Tot 1938 is vervolgens vrijwel voldaan aan de bepaling van Plan en Grondwet, dat genoemde Vergadering om de twee jaar moet worden gehouden.

Ofschoon de, in het voorgaande Hoofdstuk aangeduide, tekenen van veroudering van het Genootschap steeds duidelijker aan het licht traden, zijn de Administrateurs en de Directeuren tot 1940 toe er zeer wel in geslaagd, de schepping van Steven Hoogendijk aan het doel te laten beantwoorden. Ieder van hen heeft naar zijn vermogen daartoe bijgedragen; voornamelijk echter werd de bestuurs-taak vervuld door een vooraanstaand geneesheer, H. K. de Haas, en aangezien ook hier de persoon in nauw verband staat met het werk, zijn enige biografische bijzonderheden in dit Gedenkboek niet misplaatst. De latere Directeur van het Bataafsch Genootschap kwam ter wereld te Rotterdam in 1873, als zoon van oogarts J. H. de Haas. Hij koos hetzelfde beroep als zijn vader en deed in 1902 te Leiden artsexamen. Voordien was hij gedurende enige jaren assistent geweest bij prof. W. Einthoven, hetgeen er toe heeft geleid, dat hij in 1903 zijn academische studies kon afsluiten met het verdedigen van een proefschrift over de electrische verschijnselen in het oog. Toen reeds spande hij zich in voor het Bataafsch Genootschap, want ongetwijfeld was het aan zijn bemiddeling te danken, dat prof. Einthoven zich liet bewegen, gedurende het seizoen 1903-1904 te Rotterdam een cursus te houden over de physiologie van het zien. Onmiddellijk na zijn artsexamen was de jonge de Haas zich gaan specialiseren in de oogheelkunde, zodat hij bevoegd was, de taak van zijn vader voort te zetten, toen deze in 1906 kwam te overlijden.



H. K. de Haas, oogarts te Rotterdam, die van 1924 tot 1948 als Eerste Secretaris van het Bataafsch Genootschap heeft gefungeerd en de herleving van het Genootschap na de ramp van 1940 heeft voorbereid. Fotografie, voor reproductie beschikbaar gesteld door de familie.

In 1908 werd hij benoemd tot Lid van het Bataafsch Genootschap en in 1917 trad hij toe tot het College van Directeuren. Zonder dralen nam hij een aandeel in het secretariaatswerk en het sprak eigenlijk vanzelf, dat hij in 1924 Eerste Secretaris werd, nadat de betrekking vacant was gekomen. Het oogheelkundige werk en andere maatschappelijke functies lieten aan dokter de Haas weinig tijd over voor wetenschaps-beoefening. Zelf heeft hij dit betreurd: zijn belangstelling voor de natuurwetenschappen was bijzonder groot en met vooraanstaande geleerden onderhield hij vriendschappelijke betrekkingen. Wanneer iemand van buiten de stad des avonds voor het Bataafsch Genootschap een voordracht zou houden, nodigde de Eerste Secretaris hem bij zich thuis aan tafel. Waarschijnlijk hield hij hiermede een oude traditie in stand. Zijn gevoel voor traditie was sterk ontwikkeld, zodat het niet behoef te verwonderen, dat hij zich als Directeur van het Bataafsch Genootschap zeer behoudend toonde. De opvattingen, die in het begin van deze eeuw in het Genootschap heersten, strookten geheel met zijn eigen wereldbeschouwing. Hij onderschreef ten volle de zienswijze van Steven Hoogendijk, dat het geen zin heeft, zich te vermoeien met „beschouwelijke Stelsels en Redeneeringen” en dat men geen andere wetenschappen moet verlangen „dan die door zekere en ontwijffelbaare Proeven” worden bevestigd. Veel waardering had hij voor de figuur van K.M.Giltay, de geneesheer, die omstreeks het midden van de 19e eeuw gedurende tientallen jaren in het Genootschap een vooraanstaande plaats innam, en hij deelde diens verering voor Louis Pasteur. Daarnevens ging zijn bewondering uit naar de grote geleerden, die hij had ontmoet gedurende zijn studietijd te Leiden, in het bijzonder naar prof. H.A.Lorentz.

Tot 1940 heeft het Bataafsch Genootschap zijn werkzaamheden verricht overeenkomstig de regelen en de tradities van de 19e eeuw. Het schreef, zoals reeds is opgemerkt, om de twee jaar de reglementaire Algemene Vergadering uit, het organiseerde lezingen voor de Leden en bovendien cursussen, die ook voor niet-Leden tegen geringe geldelijke vergoeding toegankelijk waren. Het verleende steun aan wetenschappelijk werk, het schreef prijsvragen uit en het publiceerde zijn Verhandelingen. Deze bevatten hoofdzakelijk bekroonde prijs-antwoorden en met sommige afleveringen heeft het Genootschap veel eer ingelegd. Een werk, dat thans voor klassiek geldt, is de beschrijving, door C.O. van Regteren Altena, van de schelpen op de Nederlandse stranden. Genoemde geleerde had zijn manuscript aan het Genootschap aangeboden in antwoord op Prijsvraag no. 245 en hem werd in 1936 de gouden ere-penning toegekend.

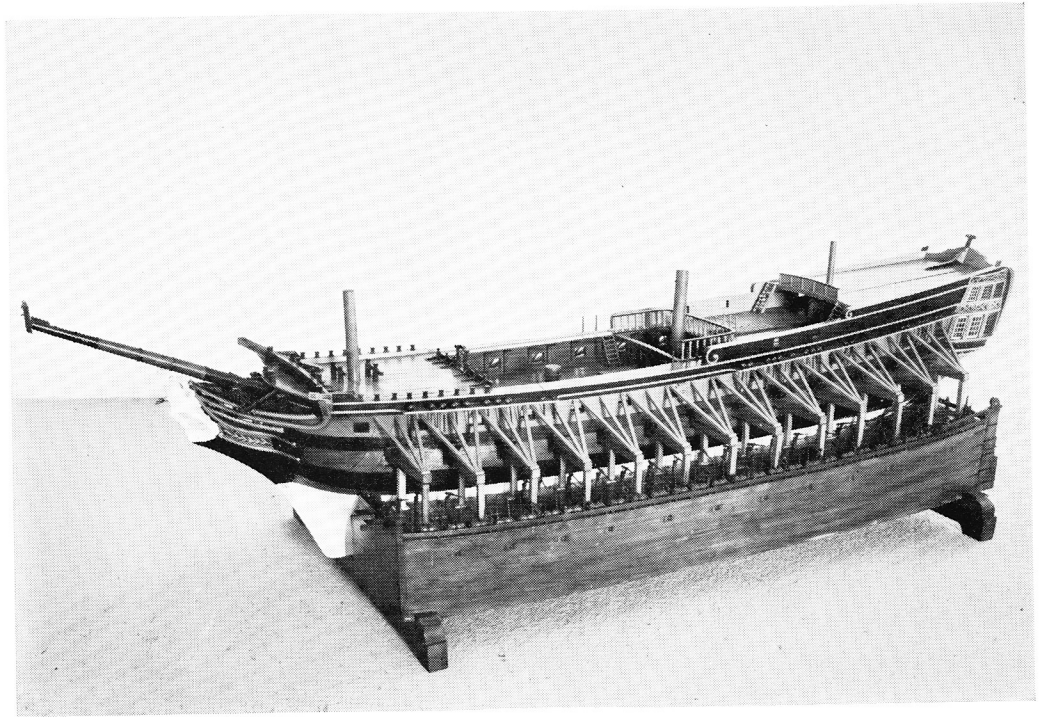
Twee gebeurtenissen van het tijdperk tussen de beide wereld-oorlogen dienen hier gememoreerd te worden. Op 22 september 1934 bracht de toenmalige kroonprinses een bezoek aan de localiteiten van het Genootschap, na eerst de Algemene Vergadering in de aula van de Handelshoogeschool te hebben bijgewoond. Voor de bijzondere gelegenheid had de Directeur-Secretaris een kleine tentoonstelling ingericht van kaarten en plaatwerken, waarvan hij verwachtte, dat zij Prinses Juliana zouden interesseren; inderdaad heeft de hoge bezoekster zich niet gehaast met afscheid te nemen. Eveneens in de lokalen vond op 2 oktober 1937 een verenigde vergadering plaats van het Bataafsch Genootschap met het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, bij welke gelegenheid de ingenieur F. Muller een voordracht hield over „De eerste stoommachines van ons land”. Hij trad hiermede in de voetsporen van ingenieur A. Huet, die vijftig jaar voordien ter zelfder plaatse over het levenswerk van Steven Hoogendijk had gesproken.

Aan de deelnemers der verenigde vergadering konden nog allerlei archivalia, waaronder constructie-tekeningen van James Watt, worden getoond. Voorts was men er in geslaagd, een 18e-eeuws model van een stoommachine, hetwelk tot de verzamelingen van het Genootschap behoorde, wederom in orde te brengen en tot verwondering van de aanwezigen te laten werken. Vermeldenswaardig is, dat de ingenieur Muller in 1937 verschillende der bovengenoemde archivalia heeft laten fotograferen. De desbetreffende glasnegatieven zijn bewaard gebleven, nadat de oorspronkelijk stukken verloren waren gegaan, namelijk bij het fotografisch atelier der Dok- en Werfmaatschappij „Wilton-Fijenoord” te Schiedam. Hieraan is het te danken, dat in dit Gedenkboek enige der 18e-eeuwse tekeningen gereproduceerd kunnen worden.

Aan de rustige werkzaamheden van het Bataafsch Genootschap in de oude localiteiten, waar sinds 1792 vrijwel niet meer aan veranderd was, kwam in 1940 abrupt een einde. Op 10 mei werden de beide bruggen over de Nieuwe Maas een brandpunt van oorlogvoering, hetgeen binnen enige dagen heeft geleid tot de vrijwel volledige verwoesting der stadskern van Rotterdam. Dit betekende tevens het verlies van de onvervangbare schatten van het Genootschap: de rijke bibliotheek; de kaarten, atlanten en globes; de uurwerken en de natuurkundige instrumenten; de buste van Steven Hoogendijk en zijn twee geschilderde portretten; een onnoemelijk aantal andere olieverschilderijen, aquarellen, etsen, gravures en tekeningen, waaronder technische tekeningen met de signatuur van James Watt; eigenhandig geschreven brieven van James Watt en van vele andere grote figuren uit de geschiedenis van wetenschap en techniek; antiquiteiten en curiositeiten; dit alles in den loop van een 150 jaar bijeen gebracht en met veel toewijding verzorgd.



Het model van het driemastschip „Jonkvrouwe Catharina Cornelia”, één der weinige eigendommen van het Bataafsch Genootschap, die bij de ramp van mei 1940 gespaard zijn gebleven. Foto Maritiem Museum te Rotterdam.



Model van een paar scheepskamelen, eveneens in 1940 gespaard gebleven, doordat het aan het Maritiem Museum te Rotterdam in bruikleen was gegeven.

De opsomming van de bezittingen, die bewaard zijn gebleven, beslaat slechts weinige regelen. In 1874 had het Genootschap een model van het 18e-eeuwse koopvaardijschip de „Jonkvrouwe Catharina Cornelia” ter leen gegeven aan de Koninklijke Nederlandsche Yachtclub te Rotterdam. Later is het bruikleen overgegaan naar het Maritiem Museum „Prins Hendrik”, alwaar men nog steeds de zorg er voor draagt. Bij acte van 29 april 1911 zijn aan genoemd Museum in bruikleen gegeven het „model van een paar scheepskameelen zooals vroeger gebruikt werden tot het lichten van schepen, benevens een afbeelding daarvan”; tot op den huidigen dag is het model geëxposeerd. Een girocompas, eigendom van het Genootschap, wordt geconserveerd in het Rijksmuseum voor de geschiedenis der natuurkunde te Leiden. In 1940 waren enige technische boekwerken uit de 18e eeuw uitgeleend aan ingenieur G. Doorman te 's-Gravenhage, die destijds zijn standaardwerk over de „Octrooien voor uitvindingen in de Nederlanden in de 16e-18e eeuw” samenstelde. Zij zijn na de ramp naar Rotterdam terug gezonden en berusten thans in de Gemeentebibliotheek. Aan de opsomming kunnen worden toegevoegd enige met de hand volgeschreven boeken betreffende de werkzaamheden van het Genootschap, die toevalligerwijze door de toenmalige Secretarissen naar huis waren meegenomen en hierdoor aan de verwoesting zijn ontsnapt.

In mei 1940 was dus het Bataafsch Genootschap wel zeer zwaar gedupeerd; na enige aarzeling echter namen de Administrateurs en de Directeuren het besluit, het Genootschap te doen herleven zodra de oorlog ten einde zou zijn. De eerste zorg was, het vermogen in stand te houden en hiervoor achtten zij het geraden, zo min mogelijk de aandacht te trekken van de nieuwe machthebbers. Evenwel zagen zij er geen bezwaar in, het Genootschap te melden bij de schade-enquête-commissie voor Rotterdam, als zijnde een niet-officiële instelling, die zich spontaan had gevormd uit het bedrijfsleven. Zulks heeft er toe geleid, dat het Genootschap na verloop van tijd van Rijksweg wegens geleden oorlogsgeweld-schade een vergoeding ontving van f 20.000. De door de bezettende macht aangestelde Burgemeester van Rotterdam is door de Administrateurs en de Directeuren genegeerd; voor hen bleef de Heer P. J. Oud, die in 1939 als Praeses Magnificus was opgetreden, de eerste burger van de stad. Zijn gewone werkzaamheden heeft het Genootschap gedurende de vijf jaren van bezetting nagenoeg geheel laten rusten, doch onmiddellijk nadat ons land van de bezettende macht bevrijd was, werden plannen gemaakt voor het bijeenroepen der Algemene Vergadering, voor het eerst sedert 1938.

De bovenbedoelde vergadering vond plaats op zaterdag 14 september 1946, onder Voorzitterschap van Burgemeester Oud. In tegenstelling tot de algemene vergadering van 1919 werd op die van 1946 vrijwel nergens anders over gesproken dan over de ervaringen van de voorafgaande oorlogsjaren. Begin september was een nieuwe aflevering der Verhandelingen van de pers gekomen; het bevat een beknopt opstel „Over hetgeen in de oorlogsdagen van 10 Mei tot 15 Mei 1940 van het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelijke Wijsbegeerte door oorlogsgeweld vernietigd is”. Auteur was de Directeur-Secretaris H. K. de Haas, die bij het schrijven voornamelijk uit zijn herinnering had geput. Nadat de Praeses Magnificus de vergadering geopend had, hield de arts H. Burgerhout, als Voorzitter van Directeuren, een bewogen rede over de verliezen, die het Genootschap had geleden. De wetenschappelijke voordracht werd gehouden door ingenieur J. A. Ringers, destijds Minister van Wederopbouw. Ook hij sprak over de oorlogs-verwoesting, maar de titel van zijn rede liet reeds uitkomen, dat hij het oog gericht hield op de toekomst: „De Wederopbouw”. Na afloop der vergadering maakten de deelnemers een rondrit door de verwoeste stad, waarbij hun op vele plaatsen een begin van wederopbouw kon worden aangewezen. Vervolgens vond een gezellig samenzijn plaats, waarbij een wel zeer feestelijke stemming ging heersen. De vreugde over de bevrijding van de vreemde bezetting was algemeen en ook die over het weerzien van vele oude vrienden. De stemming werd merkbaar verhoogd, doordat de toenmalige Tweede Secretaris er in geslaagd was, voor het Genootschap volop alcoholica te bemachtigen, hetgeen in september 1946 een ongekennde weelde was. Aan het diner, waarmede de dag werd besloten, wachtte voor de deelnemers nog een verrassing: tegen het einde werd aan ieder een pakje rooktabak met een lange Goudse pijp verstrekt en onmiddellijk nam het Genootschap de allures aan van een oud-Vaderlands tabaks-college. Het was een glorieuze dag, in het bijzonder voor dokter de Haas, die aan de voorbereiding vele uren van zijn nachtrust had opgeofferd.

Na de algemene vergadering van 14 september 1946 vertoonde dokter de Haas tekenen van grote vermoeienis. Het ging hem zwaar vallen, als Eerste Secretaris van het Genootschap te fungeren, en in 1947 nam hij het besluit, de functie tegen het einde van het jaar aan een ander over te dragen. Zodra dit bekend was geworden, vormden enige Leden van het Genootschap een Comité, hetwelk zich ten doel stelde, hem te huldigen. De huldiging geschiedde tijdens de algemene vergadering van 25 september 1948, bij monde van prof. J. Clay uit Amsterdam, die het voor deze gelegenheid geschilderde portret van dokter de Haas onthulde.

Het schilderstuk, hetwelk een plaats heeft gevonden in de bestuurskamer van het Oogziekenhuis te Rotterdam, toont een smal en enigszins triest gelaat. Inderdaad gevoelde de Heer de Haas de vernietiging der localiteiten in het oude Beursgebouw als een persoonlijk verlies, waar hij zich nimmer overheen heeft kunnen zetten.

In het najaar van 1946 hervatte het Bataafsch Genootschap zijn gewone werkzaamheden en onmiddellijk deed zich het gemis voelen aan gepaste huisvesting. Tijdens de jaren van bezetting was de Eerste Secretaris reeds begonnen met het verzamelen van stukken, die op de geschiedenis van het Genootschap betrekking hebben. Hij liet afschriften maken van de minuten der testamenten van Steven Hoogendijk en hij zocht naar de drukwerken, die het Genootschap in den loop der tijden zelf had verspreid: de Verhandelingen, de opeenvolgende drukken van Plan en Grondwet en dergelijke. De familie de Monchy schonk verschillende documenten, afkomstig van Salomon de Monchy, en mede door andere schenkingen ontstond een bescheiden archief. In 1946 berustte het ten huize van dokter de Haas, doch het sprak vanzelf, dat het daar niet blijven kon. Iets dergelijks deed zich voor met de bibliotheek. Vóór 1940 stond het Genootschap in ruilverkeer met verschillende wetenschappelijke instellingen in binnen- en buitenland. Na 1945 werd het ruilverkeer hervat, waardoor al spoedig een omvangrijke verzameling vervolgw werken op het gebied der natuurwetenschappen werd verkregen. Directeuren hebben het weten te regelen, dat de archivalia worden beheerd op het Gemeente-archief en dat de Gemeente-bibliotheek zich belast met het verzorgen van de boeken en tijdschriften. Dank zij de medewerking van de bibliotheek kon in 1960 een catalogus van de vervolgw werken worden uitgegeven.

De boven omschreven regelingen stroken geheel met de opvatting van het Gemeente-bestuur van Rotterdam. Telkens opnieuw heeft de Gemeente laten blijken, dat zij zich, ondanks de verwoesting der oude localiteiten, geenszins ontslagen acht van de verplichting tot huisvesting, die de Vroedschap in 1769 ten opzichte van het Genootschap had aangegaan. De aanwezigheid te Rotterdam ener particuliere wetenschappelijke instelling van méér dan locale betekenis wordt door het Gemeente-bestuur zeer op prijs gesteld. Wel heel duidelijk is dat onder woorden gebracht door Burgemeester G. E. van Walsum, toen hij als Praeses Magnificus de algemene vergadering van 17 september 1960 opende met de navolgende geïmproviseerde redevoering:

„Wij staan aan het begin van onze negentigste algemene vergadering en het spreekt vanzelf dat ik mij, met deze vergadering in het verschiep, heb afgevraagd,

wat de betekenis van het Genootschap is, in het bijzonder voor Rotterdam. Wij zijn hier bijeen gekomen, omdat wij er op rekenen, een belangwekkende voordracht te zullen horen, maar strikt genomen zijn wij hier toch bijeen gekomen krachtens de laatste wilsbeschikking van Steven Hoogendijk.

Wanneer men zich dan afvraagt, hoe de Stichter van dit Genootschap zou denken over het tijdsgewricht waarin wij thans leven, dan geloof ik, dat er enerzijds reden tot voldoening voor hem zou zijn, wanneer hij kon zien hoe in de stad, waar hij leefde, de exacte wetenschappen toepassing hebben gevonden. Wanneer men leest hoeveel moeite hij zich heeft gegeven voor het stichten van het eerste stoomgemaal te Rotterdam, en men aanschouwt dan de ontwikkeling, die in Rotterdam en omgeving heeft plaats gevonden, dan meen ik te mogen zeggen, dat er voor de Stichter van dit Genootschap zeer zeker reden tot voldoening zou zijn.

Anderzijds zou hij waarschijnlijk minder gelukkig zijn, omdat hij met de stichting van dit Genootschap mede heeft beoogd, een wetenschappelijke instelling te Rotterdam in het leven te roepen. Wanneer ik mij daarbij bepaal, moet ik vaststellen, dat het Rotterdam als stad van wetenschap thans niet in elk opzicht voor den wind gaat. U begrijpt waarschijnlijk wel, dat ik doel op de aspiraties, die men hier ter stede heeft, om te komen tot het stichten van een Universiteit. Daarmede staat het er niet al te best voor. In het kort kan ik dit aldus samenvatten, dat er twee tegenstrevende elementen in het spel zijn: ten eerste menen de gevestigde instellingen van hoger onderwijs, dat zij de te verwachten toevloed van nieuwe studenten zelf wel kunnen opvangen, en dat er dus geen behoefte bestaat aan een nieuwe Universiteit. Ten tweede is men van mening, dat men niet in de eerste plaats aan een stad als Rotterdam moet denken, wanneer men iets nieuws wil gaan stichten krachtens spreidings-sympathiën, die er bij velen leven. Ik acht het een gunstig teken, dat men in het één en ander in deze stad moeilijk kan berusten, en het verheugt mij, dat ik hier vandaag de gelegenheid heb, daar op te wijzen, met Steven Hoogendijk als uitgangspunt. Wanneer men in Rotterdam gaarne een Universiteit wil stichten, is dit niet, omdat men zulks noodzakelijk acht voor de groei van de stad; de diepste achtergrond van het streven naar een Universiteit is hierin gelegen, dat men zich bewust is van de eenzijdigheid, die deze stad kenmerkt, terwijl men meent, dat een Universiteit een belangrijke bijdrage zal kunnen leveren tot het culturele leven.

Het is begrijpelijk, dat men teleurgesteld zou zijn, wanneer deze aspiraties niet verwezenlijkt zouden kunnen worden; zelfs is men al teleurgesteld, wanneer zij niet snel verwezenlijkt worden. U kunt het de Praeses Magnificus niet kwalijk ne-

men, dat hij daarover spreekt. Per slot van rekening is hij in deze kwaliteit aanwezig, omdat hij burgemeester van Rotterdam is.

Rotterdam heeft een belasting-academie, waarvan het voortbestaan niet geheel zeker is. Dan is er in de stad, naast de Economische Hogeschool, het Klinisch Hoger Onderwijs. Het heeft een nieuwe status verkregen, en het bloeit, maar als instelling van hoger onderwijs ondervindt het ook al moeilijkheden, omdat de regering plotseling beducht schijnt, daar belangrijke offers voor te brengen.

Met dit beeld van de toestand van het hoger onderwijs in onze stad voor ogen zal het U duidelijk zijn, van hoeveel belang het is voor Rotterdam, dat het in elk geval het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelijke Wijsbegeerte heeft. Zelfs wanneer Rotterdam in alle opzichten zou worden teleurgesteld, behouden wij toch altijd nog een oude wetenschappelijke instelling in ons midden, die ons niet kan worden ontnomen, en steeds in stand zal blijven, dank zij de wilsbeschikking van Steven Hoogendijk."

Sinds 1946 ligt het zwaartepunt der activiteiten van het Genootschap bij de wetenschappelijke vergaderingen. Overeenkomstig de voorschriften wordt de Algemene Vergadering gehouden om de twee jaar, bij voorkeur in de één of andere aula, zoals die van het Museum Boymans-van Beuningen. Voor de gewone vergaderingen der Leden geniet het Genootschap steeds de gastvrijheid van de Gemeente Rotterdam in één van haar gebouwen, gewoonlijk het Raadhuis. Het aantal vergaderingen bedraagt meestal zes per seizoen. De Directeuren streven er naar, een grote verscheidenheid van onderwerpen aan de orde te stellen. Zij achten het gepast, ook op de gewone vergaderingen zo nu en dan de belangstelling van de Leden te vragen voor zuiver-wetenschappelijke aangelegenheden der natuurkunde, scheikunde en biologie. Naar de opkomst te oordelen, is de belangstelling daarvoor slechts matig. Het seizoen 1967-1968, bij voorbeeld, werd geopend door prof. S.J. Wellensiek te Wageningen met een voordacht over een onderwerp van de planten-fysiologie; slechts 23 van zijn mede-Leden en twee introducés waren ter vergadering verschenen. In betrekkelijk groten getale komen de Leden luisteren naar lezingen over waterstaatkundige onderwerpen en over verkeers-vraagstukken. De ervaring heeft geleerd, dat zij het bijzonder waarderen, zo nu en dan iets te kunnen vernemen over de nieuwste vorderingen der technieken van het rail- en wegvervoer, van de scheepvaart, de luchtvaart en de ruimtevaart. Voor medische en hiermede verwante onderwerpen valt steeds belangstelling op te merken. Op 3 februari 1964 hield één der Leden, verbonden aan een grote chemische industrie te Pernis, een voordracht over het vraagstuk der luchtverontreiniging.

In den grond is dit een vraagstuk van zorg voor de volksgezondheid en ongeveer 60 personen, waaronder de Praeses Magnificus, hadden aan de uitnodiging voor de vergadering gevolg gegeven. Vermeldenswaardig is de gespannen aandacht, waarmede voordrachten met betrekking tot de psychiatrie worden gevolgd.

De economie is voor het Genootschap geen onbetreden terrein. Op 7 januari 1963, bij voorbeeld, hield de Directeur van de Geologische Stichting te Haarlem een inleiding over „De economische geologie van het aardgas”. Deze inleiding was sterk natuurwetenschappelijk gekleurd. In 1963 stelden Directeuren zich in verbinding met de Economische Hogeschool te Rotterdam, met de bedoeling, dat aan de Leden iets zou worden medegedeeld over de econometrie, zijnde de jongste der economische wetenschappen. Inderdaad heeft één der docenten van de Hogeschool op 2 december 1963 genoemd onderwerp ingeleid. Andere jonge wetenschappen, zoals de sociologie, zijn in het Genootschap tot dusver niet ter sprake gekomen.

Voor de sprekers der gewone vergaderingen is het soms een geruststelling te weten, dat het Genootschap een besloten gezelschap is en dat niets van hetgeen zij mededelen onmiddellijk aan de grote klok komt te hangen. Dit komt zeer ten goede aan de openhartigheid, waarmede allerlei onderwerpen worden besproken. Directeuren menen, dat het karakter van besloten gezelschap niet in gevaar behoeft te komen, wanneer zij toestemmen in introductie. Paragraaf 50 van het door Steven Hoogendijk goedgekeurde Plan met de Grondwetten stipuleert nadrukkelijk: „Niemand, buiten de Leden, zal in de Vergaderingen mogen verschijnen”, doch lang geleden reeds is deze verbodsbepaling verzacht. Geheel en al ingetrokken is de oorspronkelijke paragraaf 49, waarin de Stichter de gedragslijn heeft voorgeschreven, die moest worden gevolgd „Indien 'er onverhoopt tusschen de Leden in eenige Vergadering over eenige zaaken, tot het Genootschap betrekking hebbende, en waar van in de Wetten geen bepaling gemaakt is, twist mogt ontstaan...” Het is vrijwel zeker, dat deze paragraaf 49 nimmer praktische betekenis heeft gehad.

Van sommige werkzaamheden, die de Stichter expresselijk aan het Genootschap heeft opgedragen en die hem, blijkens zijn testamenten, zeer ter harte gingen, kan worden betwijfeld, of zij nog vol te houden zijn. Onmiddellijk bij de stichting in 1769 heeft hij het instituut der prijsvragen ingesteld en tot kort voor 1940 heeft het Genootschap daarmede eer ingelegd. In 1946 en volgende jaren zijn wederom verschillende prijsvragen uitgeschreven. Geen van deze heeft echter een verhandeling opgeleverd van zodanig gehalte, dat tot bekroning kon worden besloten. In zijn laatste testament droeg Steven Hoogendijk aan Directeuren op,

cursussen te organiseren. Na 1946 hebben zij ettelijke malen plannen tot hervatting der cursussen gemaakt. Telkens opnieuw moesten zij hier van afzien, mede omdat het ontbreken van localiteiten, die voortdurend ter beschikking staan, moeilijk te overkomen beletselen opwerpt.

Van de naar buiten blijkende activiteiten van het Genootschap verdient het publiceren der Verhandelingen vermeld te worden. Sinds 1946 verschenen een vrij groot aantal afleveringen, die voor een belangrijk gedeelte met de verslagen der voordrachten tijdens de Algemene Vergadering gevuld zijn. Ten slotte dient te worden vermeld, dat het Genootschap voortgaat, overeenkomstig de traditie, op bescheiden schaal steun te verlenen aan wetenschappelijk werk. Hierbij beperkt het zich thans tot het bevorderen der uitgave van boeken. Sinds te Rotterdam het Klinisch Hoger Onderwijs werd ingesteld, heeft het Genootschap ettelijke malen een tegemoetkoming verstrekt in de kosten van het drukken ener dissertatie, die in het medisch-wetenschappelijk milieu hier ter stede was bewerkt. De stichting van een volledige Medische Faculteit is aanleiding geweest, jaarlijks twee geldprijzen uit te loven voor studenten, die zich bijzonder onderscheiden door hun studieresultaten. De regeling geldt voor vijf jaar en aangezien de prijzen voor de eerste maal zijn toegekend over 1967, behoort zij bij het verschijnen van dit Gedenkboek ten dele tot het verleden, ten dele tot de toekomst van het Genootschap.

Het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelijke Wijsbegeerte is gesticht door Steven Hoogendijk bij testamentaire beschikking van 3 juni 1769, waarbij aan zijn erfgenamen, de Administrateurs, is opgedragen, het uit zijn „natelaten goederen te onderhouden en bestendig te doen bloeien”. Twee eeuwen zijn sindsdien verstreken, rijk aan economische en politieke crises, aan oorlogen en aan omwentelingen op allerlei gebied. Deze gebeurtenissen gingen aan het Genootschap waarlijk niet ongemerkt voorbij en zijn bloei is verre van bestendig geweest. Overziet men zijn geschiedenis gedurende de thans afgelopen 200 jaar, dan kan men vaststellen, dat het twee tijdperken van voorspoed heeft gekend: de jaren, onmiddellijk volgende op het overlijden van Steven Hoogendijk en „la belle époque”, voorafgaande aan het rampjaar 1914. Met het vrijkomen van het vermogen van Steven Hoogendijk openden zich voor het Genootschap grote mogelijkheden, waar men een dankbaar gebruik van heeft gemaakt. De bloei van kort voor 1914 kan worden gezien als een gevolg der ontplooiing van het middelbaar onderwijs in de tweede helft van de 19e eeuw: verschillende leraren van genoemd onderwijs hebben in het werk van het Genootschap een belangrijk aandeel geno-

men, hetgeen er toe heeft geleid, dat het als instelling tot verbreiding der natuurwetenschappen sterk naar voren is gekomen. De cursussen stonden omstreeks 1900 op een hoog peil en zij werden druk bezocht, zowel door Leden van het Bataafsch Genootschap als door buitenstaanders.

Sinds kort is te Rotterdam een nieuwe ontwikkeling op onderwijsgebied op gang gekomen, namelijk die van het universitaire medische onderricht. Het is zeer wel mogelijk, dat deze ontwikkeling na verloop van tijd zal leiden tot het ontstaan van een volledige Universiteit. Of deze van betekenis zal zijn voor het Bataafsch Genootschap is een vraag, die aanleiding kan geven tot belangwekkende bespiegelingen. Deze vallen echter buiten het bestek van dit gedenkboek, waarvoor 3 juni 1969 als tijdgrens is gesteld.